

را توشه

فصلنامه علمی - تخصصی ویژه باننان

پاییز ۱۴۰۳ - خرداد ۱۴۴۶ - شماره نوزدهم

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

معاونت فرهنگی و تبلیغی

گروه تولید محتوا

معاونت فرهنگی و تبلیغی

◀ صاحب امتیاز:

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

سعید روستا آزاد

◀ مدیر مسؤول:

مصطفی آزادیان

◀ سردبیر:

اکبر اسماعیل پور

◀ کارشناس اجرایی:

نشریه «ره توشه» بر اساس پروانه انتشار به شماره ثبت ۸۶۲۴۴ تاریخ ۱۳۹۸/۱۲/۵ معاونت امور مطبوعاتی و اطلاع رسانی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، به عنوان فصلنامه تخصصی منتشر می شود.

اعضای هیئت تحریریه (به ترتیب حروف الفبا)

سید محمد اکبریان	◀ عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
عبدالکریم پاک نیا تبریزی	◀ استاد سطح عالی حوزه علمیه قم
علی خادمی	◀ استاد سطح عالی حوزه علمیه قم
ناصر رفیعی محمدی	◀ عضو هیئت علمی جامعه المصطفی العالمیه
سعید روستا آزاد	◀ عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
میرتقی قادری	◀ استاد سطح عالی حوزه علمیه قم
علی نظری منفرد	◀ استاد سطح عالی حوزه علمیه قم

ویراستار:

مرتضی غلامی

صفحه آرا:

اکبر اسماعیل پور

مسئول چاپ و نشر:

سید محمود کریمی

قم، چهارراه شهدا، معاونت فرهنگی و تبلیغی، طبقه اول، گروه تولید محتوا

آدرس:

کد پستی: ۳۷۱۵۷۹۱۸۱۱

تلفن:

۰۲۵ - ۳۱۱۵۲۰۲۱

پایگاه اینترنتی:

<http://rahtooosheh.dte.ir>

پست الکترونیک:

tabligh@dte.ir

شمارگان:

۱۵ نسخه

قیمت:

۶۰۰۰۰ تومان

امام خمینی (قدس سره):

«اگر یک روحانی پایش را کج بگذارد می‌گویند: «روحانیین این طورند»، نمی‌گویند فلان آدم... اگر یک روحانی خدای نخواستہ، یک خطایی بکند، این طور الآن وضع شده است که می‌گویند روحانیون این جورى‌اند. مسئولیت، یک مسئولیت بزرگی است که یکی اگر پایش را غلط بگذارد این طور نیست که پای خودش حساب بشود، پای روحانیت اسلام حساب می‌شود، شکست روحانیت اسلام است. از این جهت هر خطایی که از ما و شما آقایان خدای نخواستہ، تحقق پیدا بکند... پای همه حساب می‌شود؛ حتی آن طلبه‌ای که در مدرسه دارد درس می‌خواند، آن هم وقتی که یک خطایی بکند پای خودش حساب نمی‌شود، پای دیگران هم حساب می‌کنند. مسئولیت بسیار بزرگ است.»

بیانات در جمع علما جمع علما و روحانیون شیعه و سنی، ۱۳۶۴/۲/۱۶

رهبر معظم انقلاب اسلامی (مد ظله العالی):

«ما در محیط اجتماعی و محیط زندگی چطور می‌توانیم دل مردم را به منشأ گفتار خودمان مطمئن کنیم و اعتماد آنها را برانگیزیم؛ درحالی‌که از مذمت شهوات دنیوی حرف می‌زنیم و در عمل خدای نکرده خودمان طور دیگری عمل می‌کنیم! از مذمت دل سپردن به پول و حرکت کردن و مجاهدت کردن در راه زیاده‌خواهی‌های دنیوی حرف می‌زنیم؛ اما عمل ما طور دیگری باشد! چطور چنین چیزی ممکن است اثر بکند؟! یا اثر اصلاً نمی‌کند، یا اثر زودگذر می‌کند، یا اثری می‌کند که بعد با کشف واقعیت کار ما، درست به ضد اثر تبدیل می‌شود. بنابراین، عمل بسیار مهم است.»

بیانات در دیدار روحانیان و مبلغان، ۱۳۸۴/۱۱/۵

فهرست مطالب

- بانوی ایثار ۵
حجت الاسلام والمسلمین علی خادمی
- جاودانگی قرآن و مکتب تفسیری حضرت زهرا علیها السلام ۱۷
حجت الاسلام والمسلمین عبدالکریم پاک‌نیا
- فاطمه زهرا علیها السلام الگوی بندگی و زندگی ۲۷
حجت الاسلام والمسلمین محمدامین صادقی اُرزگانی
- روش‌شناسی مقاومت در خوانش و سیره سیاسی فاطمه زهرا علیها السلام ۳۷
حجت الاسلام والمسلمین علیرضا انصاری
- حضرت زهرا علیها السلام و زنان مدینه ۴۷
حجت الاسلام والمسلمین محمدحسین افشاری کرمانی
- دعا در سیره حضرت زهرا علیها السلام ۵۹
گروه تولید محتوا

بانوی ایثار

حجت الاسلام والمسلمین علی خادمی*

اشاره

از خودگذشتگی و ایثار از جمله فضایل مهم اخلاقی است که در آیات و روایات متعددی بر آن تأکید شده است؛ از جمله خداوند می‌فرماید: «وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَيُؤْتُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»^۱ و [برای] کسانی [از انصار است] که پیش از مهاجران در سرای هجرت و ایمان [یعنی مدینه] جای گرفتند، [و] کسانی را که به سوی آنان هجرت کرده‌اند دوست دارند، و در سینه‌های خود نیاز و چشم داشتی به آنچه به مهاجران داده شده است نمی‌یابند، و آنان را بر خود ترجیح می‌دهند، گرچه خودشان را نیاز شدیدی [به مال و متاع] باشد. و کسانی را که از بخل و حرصشان بازداشته‌اند، اینان همان رستگارانند». امیر مؤمنان علیه السلام نیز درباره ایثار می‌فرماید: «غَايَةُ الْمَكَارِمِ الْإِيثَارُ»^۲ هدف اصلی همه مکارم اخلاقی، از خودگذشتگی است». همچنین فرمودند: «الْإِيثَارُ أَعْلَى الْمَكَارِمِ»^۳ از خودگذشتگی، برترین مکارم اخلاقی است».

این نوشتار برای آشنایی بیشتر با موضوع مهم «ایثار»، به دو پرسش اساسی پاسخ می‌دهد: معنا و اقسام ایثار چیست؟ بهترین راه متخلق شدن به این کرامت مهم اخلاقی کدام است؟

* نویسنده و استاد سطح عالی حوزه علمیه قم.

۱. حشر: ۹.

۲. عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی، غرر المحکم، ص ۴۶۹.

۳. همان، ص ۵۴.

۱. معنا و اقسام ایثار

ایثار که در فارسی از آن به فداکاری و از خودگذشتگی تعبیر می‌شود، در لغت عرب و نیز معارف اسلامی به یک معنا به کار می‌رود: مقدم کردن چیزی بر چیزی یا کسی بر کسی.^۱ این کرامت بزرگ اخلاقی برخلاف آنچه در اذهان است، اختصاص به ایثار مالی ندارد و در دو حیث دیگر نیز کاربرد دارد. در ادامه به انواع ایثار به اختصار پرداخته می‌شود.

۱-۱. ایثار مالی

ایثار مالی بالاترین درجه جود و سخاوت است. تفاوت این نوع با انفاق در این است که هر نوع بخششی، انفاق به شمار می‌آید؛ ولی ایثار مالی زمانی است که انسان با وجود آنکه خود به چیزی احتیاج دارد، دیگری را مقدم کند. خداوند در قرآن می‌فرماید: «وَيُؤْتِرُونَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ»^۲ و آنها را بر خود مقدم می‌دارند، هر چند خودشان بسیار نیازمند هستند». یکی از مهم‌ترین شأن نزول‌هایی که برای این آیه شریفه نقل شده است، ماجرای ایثار مردم مدینه (انصار) است. ابن عباس می‌گوید: پیامبر خدا ﷺ در روز پیروزی بر یهود بنی‌نضیر (سال چهارم هجری) به انصار فرمود: «اگر مایل هستید، اموال و خانه‌هایتان را با مهاجران تقسیم کنید و در این غنایم با آنها شریک شوید؛ و اگر می‌خواهید، اموال و خانه‌هایتان از آن خودتان باشد و از این غنایم چیزی به شما داده نشود». انصار گفتند: هم اموال و خانه‌هایمان را با آنها تقسیم می‌کنیم و هم چشم‌داشتی به غنایم نداریم و مهاجران را بر خود مقدم می‌شمریم. آیه پیش‌گفته نازل شد^۳ و این روحیه کم‌نظیر آنان را ستود و مدالی پرافتخار بر پیشانی انصار زد.

۱-۲. ایثار معنوی

ایثار داشته‌های معنوی دومین نوع ایثار به شمار می‌رود و اهمیتش برای کسی که از جهان بینی صحیحی برخوردار است، از ایثار مالی بیشتر می‌باشد. در ادامه به مصادیقی در این باره اشاره می‌کنیم.

۱. ر.ک به: سید محمود هاشمی شاهرودی و همکاران، موسوعة الفقه الإسلامی طبقاً لمذهب أهل البيت (علیهم‌السلام)، ج

۱۹، ص ۲۶۸.

۲. حشر: ۹.

۳. فضل بن حسن طبرسی، مجمع البیان، ج ۹، ص ۳۹۰.

الف) ایثار وقت

شیخ صدوق به سند صحیح از امام باقر علیه السلام نقل کرده است: روزی پیامبر خدا صلی الله علیه و آله نماز صبح را با اصحابش اقامه کردند، سپس با آنان به گفتگو نشستند تا آنکه آفتاب زد. اصحاب یکی پس از دیگری خارج شدند تا جایی که فقط دو نفر با ایشان باقی ماندند: یک نفر انصاری و دیگری مردی ثقفی. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله به آن دو فرمودند:

می دانم که کاری دارید و می خواهید از من بپرسید. اگر دوست داشته باشید، پیش از آنکه شما بپرسید، به شما بگویم که چه می خواهید و اگر دوست دارید، شما خود بپرسید. گفتند: خودت به ما خبر بده ای پیامبر خدا؛ زیرا این کار در ازین بردن کوری دل، مؤثرتر و در زدودن تردید، کارگتر است و ایمان را استوارتر می کند. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: **أَمَّا أَنْتَ يَا أَحَا الْأَنْصَارِ فَإِنَّكَ مِنْ قَوْمٍ يُؤْتِرُونَ عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَأَنْتَ قَرَوِيٌّ وَ هَذَا التَّقْفِيُّ بَدَوِيٌّ أَ فَتُؤْتِرُهُ بِالْمَسْأَلَةِ؛** اما تو ای برادر انصاری، از قومی هستی که دیگران را بر خویشان مقدم می دارند. تو آبادی نشین هستی و این مرد ثقفی، بیابانگرد است. آیا در سؤال کردن، او را بر خود مقدم می داری؟ مرد انصاری گفت: آری. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: «اما ای مرد ثقفی، تو آمده ای تا درباره وضو و نماز و ثوابی که در این دو هست، از من سؤال کنی». آن گاه برایش توضیح دادند. سپس رو به انصاری کرده و فرمودند: «تو آمدی که درباره حج و عمره سؤال کنی ...»^۱

ب) ایثار دعا

زید نرسی کوفی (از محدثان امامی قرن دوم) می گوید: من و معاویه بن وهب در عرفات با هم بودیم. او در حال دعا بود که اشک هایش را مشاهده نمودم. دقت کردم دیدم برای خودش حتی یک دعا هم نکرد، بلکه برای افرادی از گوشه و کنار جهان دعا می کند و نامشان و نام پدرانشان را می برد. وقتی مردم از عرفات کوچ کردند، به او گفتم: ای عمو، از تو چیز عجیبی دیدم. گفت: چه چیز عجیبی دیدی؟ گفتم: در این محل حساس، برادرانت را بر خود مقدم داشتی و برای دیگران دعا کردی. گفت: ای برادرزاده، از این کارم تعجب نکن؛ چون از مولایم (امام صادق علیه السلام) یا امام کاظم علیه السلام شنیدم که می فرمود: «کسی که برای برادر مؤمنش در غیاب او دعا کند، فرشته ای از آسمان آسمان دنیا به او ندا می دهد: ای بنده خدا، صد هزار برابر آن دعا برای تو باد. و فرشته ای از آسمان

۱. شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۲۰۲.

دوم ندا می‌دهد: ای بنده خدا، دو یست هزار برابر آن دعا برای تو باد. همین طور تا آسمان هفتم که فرشته‌ای ندا می‌دهد: ای بنده خدا، هفتصد هزار برابر برای تو باد. آن‌گاه خداوند تبارک و تعالی به او ندا می‌دهد: من آن بی‌نیازی هستم که فقیر و محتاج نمی‌شوم. ای بنده خدا، یک میلیون برابر برایت باد». معاویه بن وهب در پایان به زید نرسی گفت: ای برادرزاده، کدام یک از این دو بزرگ‌تر است؛ آنچه من انجام دادم یا آنچه تو می‌گویی؟^۱

ج) ایثار مقام و آبرو

در مباحث اخلاقی و معرفتی به این نکته پرداخته شده است که آیا محبت انسان به جاه و موقعیت اجتماعی، پسندیده است یا ناپسند؟ پاسخ کلی این است که جاه نیز مانند مال اگر بالإصالة مورد توجه نباشد و راهی برای آثار مثبت و مفید - از جمله خدمت به دیگران - باشد، نه تنها ناپسند نیست، بلکه پسندیده و ممدوح خواهد بود.^۲

در حدیثی کوتاه از امیر مؤمنان علیه السلام، استفاده از موقعیت اجتماعی برای حل مشکلات دیگران، زکات و شکرانه مقام و موقعیتی دانسته شده که خداوند به انسان داده است: «بِذَلِّ الْجَاهِ زَكَاةُ الْجَاهِ».^۳

ابوهارون مکفوف نیز می‌گوید امام صادق علیه السلام به من فرمود: ای ابوهارون، همانا خداوند به خودش سوگند خورده که هیچ خائنی همسایه او نباشد. گفتم: خائن کیست؟ فرمود: کسی که دره‌می را از مؤمن دریغ بدارد یا چیزی از امر دنیا را از او باز دارد. گفتم: از خشم خدا به خدا پناه می‌برم. سپس فرمود: همانا خداوند بر خودش سوگند خورده که سه دسته را در بهشت خود ساکن نکند: کسی که سخن خدا را رد کند، یا سخن پیشوای هدایت را رد کند یا حق شخص مؤمن را منع کند. گفتم: آیا از اضافه مال خود به او بدهد؟ امام علیه السلام فرمود: «يُعْطِيهِ مِنْ نَفْسِهِ وَ رُوحِهِ فَإِنْ بَخَلَ عَلَيْهِ مُسْلِمٌ بِنَفْسِهِ فَلَيْسَ مِنْهُ إِلَّا مَا هُوَ شِرْكُ الشَّيْطَانِ؛ از جان و روانش به او بدهد و اگر مسلمانی در برابر او از جان خود دریغ کند، از او نیست و شریک شیطان است».

۱. قطب‌الدین راوندی، الدعوات، ص ۲۸۹.

۲. ... الجاه كالمال وسيلة إلى الأغراض، فلا فرق بينهما ... (محمد مهدی نراقی، جامع السعادات، ج ۲، ص ۳۶۴).

۳. عبدالواحد بن محمد آمدی تمیمی، غرر المحکم، ص ۳۱۳.

شیخ صدوق در توضیح عبارت «دادن جان و روان به برادر مؤمن» می‌گوید: «دادن جان و روان عبارت است از استفاده از مقام و موقعیت هنگامی که مؤمن به کمک او نیازمند باشد و آن اینکه در برآوردن نیازهای او کوشش کند»^۱.

۳-۱. ایثار جانی

بی‌تردید فداکردن جان، باارزش‌ترین انواع از خودگذشتگی است. انسانی که برای درمان یکی از اعضای بدن خود حاضر است بخش مهمی از اموالش را مصرف کند، گاه به مرتبه‌ای از حیات قدسی و ملکوتی می‌رسد که محبوب‌ترین دارایی خود که جاننش است را در راه آرمان‌های الهی می‌دهد. امامان معصوم علیهم‌السلام از امیر مؤمنان علیه‌السلام تا امام جواد علیه‌السلام ۲۵ ساله علیه‌السلام و امام عسکری علیه‌السلام ۲۸ ساله علیه‌السلام، نمونه‌های مهم این نوع ایثار هستند. حوادثی مانند خوابیدن در بستر پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در لیلۃ‌المبیت تا جنگ‌های احد و حنین و...، یادآور جان‌فشانی بی‌نظیر امیر مؤمنان علیه‌السلام است. در ماجرای جنگ احد که به دلیل کمبود عده و عده مسلمانان، تلفات زیادی بر جبهه اسلام وارد شد، هفت نفر از رزمندگان به شدت زخمی شدند و در آستانه شهادت بودند، وقتی برایشان آبی آوردند که فقط برای یک نفر کافی بود، نفر اول گفت به فلانی بده که از من تشنه‌تر است. دومی هم گفت: به فلانی برسانید که از من تشنه‌تر است؛ همین‌طور تا هفت نفر. درنهایت همگی بآلب تشنه جان دادند.^۲

شاعر در وصف اصحاب سیدالشهدا علیه‌السلام که عاشقانه در رکاب مولای خود جان دادند، این‌گونه سروده است:

جادوا بِأَنْفُسِهِمْ فِي حُبِّ سَيِّدِهِمْ   و الجودُ بالنَّفْسِ أَقْصَى غَايَةِ الجودِ

جان‌ها را در راه سرور خود دادند؛ و بخشیدن جان، منتهای بخشش است.^۳
عالمان ربانی شیعه نیز با تأسی از پیشوایان معصوم خود، از ایثار جان در راه حفظ مکتب اهل بیت علیهم‌السلام دریغ نکردند. کتاب شهداء الفضیلة نگاشته علامه امینی، دربرگیرنده شرح حال ۱۳۰ تن از عالمان شهید قرن‌های چهارم تا چهاردهم است. در جریان‌های انقلاب اسلامی و

۱. شیخ صدوق، خصال، ج ۱، ص ۱۵۱.

۲. فضل بن حسن طبرسی، مجمع البیان، ج ۹، ص ۳۹۱.

۳. ابوالحسن شعرانی، ترجمه نفس المهموم، ص ۲۱۵.

جنگ تحمیلی نیز چهار هزار شهید روحانیت، نگینی پرافتخار در آسمان شهادت ایران اسلامی است.

۲. بهترین راه متخلق شدن به ایثار

بهترین و سریع‌ترین راه متخلق شدن به فضیلت اخلاقی ایثار، الگوپذیری از اسوه‌های الهی یعنی انبیا و اولیاست که دو اثر مهم را در پی دارد: الف) داشتن الگو، سختی‌های رسیدن به یک فضیلت را آسان می‌کند؛ ب) به سبب پیوند عاطفی میان انسان و الگوی الهی، رسیدن به آن فضیلت سرعت می‌گیرد.

حضرت صدیقه طاهره علیها السلام میان پیامبران و دیگر اولیای الهی، الگویی بی‌نظیر برای متخلق شدن به کرامت بزرگ ایثار است؛ زیرا آن بانوی بزرگ با وجود اینکه کمترین سن را میان همه آنها داشته‌اند، نمونه‌های زیادی از هر سه نوع ایثار در زندگانی کوتاه ایشان وجود دارد که شمه‌ای از آنها را ذکر می‌کنیم.

۲-۱. فاطمه علیها السلام و ایثار مالی

صفحات اندک زندگانی بانوی بزرگ اسلام، مشحون از ایثارهای مالی متعدد است؛ به جز ماجرای ایثار غذای سه شب خود به مسکین، یتیم و اسیر به همراه دیگر اهل خانه، ماجراهای دیگری نیز نقل شده است:

الف) درآمد فدک: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در سال هشتم هجری و پس از واقعه خیبر، فدک را به فاطمه علیها السلام اهدا کردند و به ملک شخصی ایشان درآمد. بعد از آن، تنها دختر رسول خدا صلی الله علیه و آله که پدرش نیز حاکم جامعه اسلامی است و خود نیز برترین بانو، در عنفوان جوانی و اوج تمایلات زندگی به اموالی کم‌نظیر دست یافت و زمینه زندگی ویژه مادی برایش فراهم گردید؛ اما ایشان تمام درآمد فدک - و نه بخشی از آن - را که دست‌کم بیست و چهار هزار دینار گزارش شده است، در راه خدا ایثار می‌کند.^۱

ب) غذای شب: در منابع دینی نقل شده است مردی نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمد و از گرسنگی خود شکایت کرد. حضرت کسی را به خانه‌های همسرانش فرستاد، آنان گفتند: چیزی جز آب

۱. ر.ک: علی بن موسی ابن طاووس، کشف المحجّة، ص ۱۸۲.

نداریم. حضرت فرمود: کیست که امشب این مرد را پذیرایی کند؟ امیر مؤمنان علیه السلام گفت: من ای رسول خدا. علی علیه السلام نزد فاطمه آمد و داستان را به ایشان گفتند. فاطمه علیه السلام پاسخ داد: «مَا عِنْدَنَا إِلَّا قُوْتُ الْعِشِيَّةِ لَكِنَّا نُؤْتِرُ صَيْفَنَا؛ جز غذای امشب، چیزی نداریم؛ اما میهمان خود را ترجیح داده و غذا را به او خواهیم داد».

علی علیه السلام به صدیقه طاهره علیه السلام فرمود: کودکان را بخوابان و چراغ را خاموش کن. صبح آن روز که امیر مؤمنان علیه السلام خدمت پیامبر صلی الله علیه و آله رسیدند، رسول خدا صلی الله علیه و آله این آیه را درباره آنان تلاوت فرمودند: «وَيُؤْتِرُونَ عَلِيَّ أَنْفُسِهِمْ...»^۱.

ج) آزاد کردن برده: جریان دیگری را اَسْمَاء بنت عمیس برای امام سجاد علیه السلام نقل کرده است: نزد جدّه شما فاطمه علیه السلام بودم که رسول خدا صلی الله علیه و آله داخل شد. بر گردن فاطمه علیه السلام گردنبندی از طلا بود که علی بن ابی طالب علیه السلام آن را از فیء که برای او بود، خریداری کرده بودند. پیامبر صلی الله علیه و آله به فاطمه فرمود: «فریب نخوری از اینکه مردم بگویند تو دختر محمد هستی و لباس جباران را پوشیده باشی». فاطمه علیه السلام پس از این موعظه رسول خدا صلی الله علیه و آله، گردنبند را باز کردند و فروختند و با پول آن بنده‌ای را آزاد کردند. پیامبر خدا صلی الله علیه و آله هم از این کار فاطمه علیه السلام خوشحال شدند.^۲

۲-۲. فاطمه و ایثار معنوی

قطعاتی از تاریخ حیات پربرکت بانوی ایثار که در ادامه می‌آید، گویای این است که زهرای مرضیه علیه السلام در ایثار معنوی نیز الگویی بی‌نظیر است.

الف) ایثار وقت: افزون بر تأکید فراوان به داشتن روحیه پرسش‌گری، از پرسیدن زیاد و خسته کردن سؤال‌شونده نیز نهی شده است.^۳ با این وجود صبر و حوصله زیاد صدیقه طاهره علیه السلام در برابر پرسش‌های زیاد بانوی پرسش‌گری که پس از پرسیدن ده سؤال از زیادی پرسش‌هایش شرمنده شده بود، نشان‌دهنده ایثار معنوی بانوی بزرگ اسلام است. امام عسکری علیه السلام فرمودند: زنی خدمت زهرای مرضیه علیه السلام آمد و گفت: مادر ناتوانی دارم که سؤالی درباره نمازش پیش آمده

۱. ملا محسن فیض کاشانی، تفسیر صافی، ج ۵، ص ۱۵۷.

۲. باقر شریف قرشی، حیات الإمام الرضا علیه السلام، ج ۱، ص ۲۴۶. همچنین جریان ایثار گردنبندی را که دختر حمزه به ایشان هدیه داده بود، نک: محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۵۶.

۳. ر.ک به: محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۶۰.

است؛ من را نزد شما فرستاده تا از شما پرسم. حضرت جواب پرسش آن زن را دادند. سپس پرسش دومی را پرسید و بانوی ایثار نیز جواب دادند. همین طور ده پرسش را مطرح کرد و حضرت نیز جواب دادند. آن زن بابت زیاد پرسیدن خجالت کشید و گفت: ای دختر رسول خدا، قصد به زحمت انداختن شما را ندارم. حضرت فرمودند: «هرگاه پرسشی برایت پیش آمد، بیا و از من پرس. آیا اگر شخصی اجیر شود که بار سنگینی را یک روز حمل کند، اما اجرتش صد هزار دینار باشد، حمل این بار برای او سنگین است؟». آن زن گفت: نه. حضرت فرمودند: «من در برابر هر پرسشی که به تو جواب دادم، بیش از میان زمین و آسمان مروارید دریافت می‌کنم؛ پس شایسته است که بر من سنگین نباشد». سپس فرمودند: از پدرم رسول خدا ﷺ شنیدم که فرمودند:

إِنَّ عُلَمَاءَ شِيعَتِنَا يُحْشَرُونَ فَيُخْلَعُ عَلَيْهِمْ مِنْ خِلَعِ الْكِرَامَاتِ عَلَى قَدْرِ كَثْرَةِ عُلُومِهِمْ وَ جِدَّتِهِمْ فِي إِزْشَادِ عِبَادِ اللَّهِ حَتَّى يُخْلَعُ عَلَى الْوَاحِدِ مِنْهُمْ أَلْفُ أَلْفِ حُلَّةٍ مِنْ نُورٍ...؛

عالمان شیعه ما در حالی محشور می‌شوند که پاداش‌های نیکویی به آنها عطا می‌شود؛ این پاداش‌ها به مقدار کثرت علوم آنها و جدیت‌شان در راهنمایی بندگان خداست؛ تا جایی که بر یک نفر از آنها، هزاران خلعت از نور داده می‌شود...^۱

ب) ایثار دعا: شیخ صدوق باب ۱۴۵ کتاب علل الشرایع را این‌گونه نام‌گذاری کرده است: «علت اینکه فاطمه علیها السلام برای دیگران دعا می‌کرد نه خودش»، سپس دو روایت را بیان می‌کند. روایت اول را فاطمه صغری از پدرش سیدالشهداء علیه السلام و او از امام حسن علیه السلام و روایت دوم را امام کاظم علیه السلام از پدران بزرگوارش علیهم السلام نقل می‌کند که داستان معروف «الْجَارُ ثُمَّ الدَّارُ» است. در روایت نخست آمده است: «شب جمعه‌ای بود که دیدم مادرم فاطمه علیها السلام در محراب عبادت ایستاده و پیوسته در حال رکوع و سجود است تا سفیدی صبح طالع شد. در طول این مدت شنیدم که برای مؤمنین و مؤمنات به اسم و فراوان دعا می‌فرمود؛ ولی برای خودش هیچ دعایی نکرد. پرسیدم: مادر، چرا همان طوری که برای دیگران دعا نمودی، برای خود دعا نفرمودی؟ فرمودند: فرزندم، اول همسایه، سپس اهل خانه».^۲

۱. ر.ک به: محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۲، ص ۳.

۲. شیخ صدوق، علل الشرایع، ج ۱، ص ۱۸۲.

ج) ایثار مقام و آبرو: بی تردید اگر فاطمه علیها السلام قصد دفاع از امامت بلا فصل امیر مؤمنان علیه السلام را نداشتند و درباره انحراف اسلام ناب احساس تکلیف نمی کردند، نه تنها خروجی های سقیفه با ایشان درگیر نمی شدند، حتی برای ظاهر سازی ایشان را مورد تکریم فراوان قرار می دادند؛ با این وجود بانوی ایثار در جایگاه سیده زنان و تنها یاگار رسول خدا صلی الله علیه و آله، همه مقام و موقعیت خود را به میدان دفاع از امامت و ولایت آورد؛ همچنین در خطبه معروف و چند ملاقات دیگر، همراه با امیر مؤمنان علیه السلام و حسنین علیهم السلام، شبانه درب خانه مردم مدینه را کوبید و تمام تلاش خود را برای نجات اسلام از دست مدعیان نااهل به کار بست.^۱

۲-۳. فاطمه و ایثار جانی

از برادران مسلمانی که باورداشت شهادت زاهرای اطهر علیهم السلام برایشان گران است، می پرسیم مطابق تصریح بزرگانی چون ذهبی، بانوی بزرگ اسلام پنج فرزند داشتند؛^۲ سرگذشت حسنین علیهم السلام و زینب علیها السلام در تاریخ منعکس شده است؛ اما از تاریخ زندگانی «محسن علیه السلام» چه اخباری وجود دارد و سرنوشت ایشان چه شد؟ آیا جز این است که در فاجعه هجوم به خانه فاطمه علیها السلام و علی علیه السلام، محسن علیه السلام نیز به شهادت رسید؟^۳ در اثبات الوصیه گزارشی نقل شده است که بیش از هزار سال از آن می گذرد:

فَأَقَامَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام وَمَنْ مَعَهُ مِنْ شِيعَتِهِ فِي مَنَازِلِهِمْ بِمَا عَاهَدَهُ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَوَجَّهُوا إِلَى مَنْزِلِهِ فَهَجَمُوا عَلَيْهِ وَأَخْرَقُوا بَابَهُ وَاشْتَحَرُّوا مِنْهُ كَرْهًا وَضَعَطُوا سَيْدَةَ النَّسَاءِ بِالْبَابِ حَتَّى أَشَقَطَتْ مُحْسِنًا؛^۴ [پس از احتجاج با غاصبان خلافت] علی علیه السلام و شیعیانش طبق پیمانی که رسول خدا صلی الله علیه و آله از او گرفته بود، در منازل خویش خانه نشین شدند. آن گاه (غاصبان و حامیانشان) متوجه منزل آن حضرت شده و بر آن بزرگوار هجوم بردند و درب

۱. ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۱۱، ص ۱۴. گفتنی است در منابع مورد توجه همچون کتاب سلیم، الإمامة والسیاسة و شرح ابن ابی الحدید، به عدد چهل شب که درباره این ماجرا گفته می شود، اشاره نشده است. تنها در اختصاص (مشکوک المؤلف)، ص ۱۸۴، عبارت «أربعین صباحاً» آمده است که ضمن همخوان نبودن با دیگر نقل ها، تعبیر از صبح به شب نیز بعید به نظر می رسد.

۲. محمد بن احمد ذهبی، سیر أعلام النبلاء، ج ۳، ص ۴۱۵.

۳. ر.ک: محمد بن عبدالکریم شهرستانی، الملل والنحل، ج ۱، ص ۷۱.

۴. علی بن حسین مسعودی، إثبات الوصیة، ص ۱۴۶.

خانه او را سوزانیدند و ایشان را بدون رضایت از منزل خارج کردند، و سیده زنان را به وسیله لنگه درب طوری فشرده که محسن خود را سقط کرد.

گزارش جانسوز دیگری را عمادالدین طبری (قرن هفتم هجری) این گونه نقل کرده است: روز بعد از شهادت فاطمه علیها السلام، مردم برای اقامه نماز میت روی به خانه فاطمه نهادند. مقداد، ابوبکر را دید و به او گفت: دیشب فاطمه علیها السلام را به خاک سپردیم. عمر به ابوبکر گفت: من به تو نگفتم که آنان چنین خواهند کرد (و فاطمه علیها السلام را مخفیانه دفن می کنند). مقداد گفت: فاطمه علیها السلام خودش وصیت کرده بود که شما بر جنازه او نماز نخوانید. عمر دستش را بالا برد و بر سر و روی مقداد فرود آورد و به اندازه ای او را کتک زد که خودش خسته شد. در نهایت مردم مقداد را از دست عمر خلاص کردند. مقداد برابر ابوبکر و عمر ایستاد و گفت: دختر رسول الله در حالی از دنیا رفت که خون از پشت و پهلوی او جاری بود. علتش هم ضربه شمشیر و تازیانه ای بود که شما بر او زدید. من که پیش شما حقیرتر از علی علیه السلام و فاطمه علیها السلام هستم.^۱

نکته پایانی

این ایام که جبهه مقاومت اسلامی در حال رویارویی با صهیونیسم غاصب و قصاب است، خبرهای تلخ و شیرین فراوانی را می شنویم و می بینیم. سید شهیدان مقاومت جناب سیدحسن نصرالله و دیگر شهیدان مظلوم جبهه اسلام، افزون بر ایثار جان، ایثار مقام و آبرو نیز در پرونده مبارکشان نقش بسته است و با تحمل تهمت ها و آزارهای گوناگون، نشان دادند راه صدیقه طاهره علیها السلام در دفاع از کیان اسلام، رهروانی راستین دارد. ایثارهای مالی فراوانی همچون بخشش هزینه عروسی، منزل مسکونی و ... نیز نشان از موفقیت بی نظیر مدرسه علم و عمل اهل بیت علیهم السلام در پرورش انسان هایی ایثارگر است که در روزگار پرزرق و برق دنیای کنونی، طعم ایثار و گذشتن از مهم ترین دارایی مالی را بر آسایش خود ترجیح می دهند.

کتاب نامه

قرآن کریم

۱. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله، شرح نهج البلاغه، چ ۱، قم: مکتبه آیت الله المرعشی النجفی، ۱۴۰۴ ق.

۱. حسن بن علی طبری، کامل بهایی، ص ۳۱۴، با مقداری ویرایش.

۲. ابن طاووس، علی بن موسی، كشف المحجة لثمرة المهجة، چ ۱، قم: مكتب الإعلام الإسلامي، ۱۴۱۲ ق.
۳. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، چ ۲، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ ق.
۴. آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و دررالکلم، چ ۲، قم: دار الكتاب الإسلامي، ۱۴۱۰ ق.
۵. ذهبی، محمد بن احمد، سیر أعلام النبلاء، چ ۱۰، بیروت، مؤسسة الرسالة، ۱۴۱۴ ق.
۶. راوندی (قطب‌الدین)، سعید بن هبة‌الله، الدعوات، چ ۱، قم: مدرسه امام مهدي (عج)، ۱۴۰۷ ق.
۷. شعرانی، ابوالحسن، دمع السجوم (ترجمه نفس المهموم)، چ ۱، قم: هجرت، ۱۳۸۱ ش.
۸. شهرستانی، محمد بن عبدالکریم، الملل و النحل، چ ۴، بیروت: دار المعرفة، ۱۴۱۵ ق.
۹. صدوق، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، چ ۲، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۱۳ ق.
۱۰. _____، الخصال، چ ۱، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۶۲ ش.
۱۱. _____، علل الشرایع، چ ۱، قم، داوری، ۱۳۸۵ ش.
۱۲. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، چ ۳، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۷۲ ش.
۱۳. طبرسی، علی بن حسن بن فضل، مشکاة الأنوار فی غرر الأخبار، چ ۲، نجف: المكتبة الحیدریة، ۱۳۸۵ ق.
۱۴. طبری (عمادالدین)، حسن بن علی، کامل بهائی، چ ۱، تهران: مرتضوی، ۱۳۸۳ ش.
۱۵. فیض کاشانی، محمد محسن، تفسیر الصافی، چ ۲، تهران: مكتبة الصدر، ۱۴۱۵ ق.
۱۶. قرشی، باقر شریف، حیاة الإمام الرضا عليه السلام، چاپ ۲، قم: سعید بن جبیر، ۱۳۸۰ ش.
۱۷. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی (اصول، فروع، روضه)، چ ۴، تهران: دار الكتب الإسلامية، ۱۴۰۷ ق.
۱۸. مفید، محمد بن محمد، الاختصاص، چ ۱، قم: کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ ق.
۱۹. مسعودی، علی بن حسین، اثبات الوصیة؛ چاپ ۳، قم: انصاریان، ۱۳۸۴ ق.
۲۰. مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، چ ۲، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
۲۱. نراقی، محمد مهدي، جامع السعادات، چ ۴، بیروت: الأعلمی، [بی تا].
۲۲. هاشمی شاهرودی، سید محمود و همکاران، موسوعة الفقه الإسلامي طبقاً لمذهب أهل البيت عليهم السلام، چ ۱، قم: مؤسسة دائرة معارف الفقه الإسلامي، ۱۴۲۳ ق.

جاودانگی قرآن و مکتب تفسیری حضرت زهرا علیها السلام

حجت الاسلام والمسلمین عبدالکریم پاک‌نیا*

اشاره

از دیدگاه آیات، اسلام دین جهانی و فراگیر و برای هدایت همه مردم است: «إِنَّ هُوَ إِلَّا نَزَرِي لِّلْعَالَمِينَ»^۱ [قرآن] جز یادآوری برای جهانیان [چیز دیگری] نیست». حضرت فاطمه علیها السلام هم در بخشی از خطبه جامع خویش درباره عوامل جاودانگی قرآن می‌فرماید: «كِتَابُ اللَّهِ النَّاطِقُ وَ الْقُرْآنُ الصَّادِقُ وَ النَّوْرُ السَّاطِعُ وَ الضِّيَاءُ اللَّامِعُ؛ کتاب خداوند که گویا به حکم الهی است؛ صادق است و در او هیچ باطلی راه ندارد. نورش چنان تلالؤ می‌کند که فراگیر است. آن روشنی‌دهنده و درخشنده‌ای که خود نورانی است و تاریکی‌ها را از غیر خود می‌زداید». «بَيِّنَةٌ بَصَائِرُهُ؛ حجت و برهان‌های قرآن آشکار است». «مُعْتَبَرَةٌ بِهٖ أَشْيَاءُهُ»^۲ پیروان قرآن مورد غبطه و حسرت امت‌های دیگرند».

نقش قرآن تا درین عالم نشست	نقش‌های کاهن و پاپا شکست
فاش گویم آنچه در دل مضمّر است	این کتابی نیست چیزی دیگر است
چون بجان در رفت جان دیگر شود	جان چو دیگر شد جهان دیگر شود
مثل حق پنهان و هم پیداست این	زنده و پاینده و گویاست این ^۳

این نوشتار در دو محور اصلی «راز جاودانگی قرآن» و «مکتب تفسیری حضرت زهرا علیها السلام»

سامان یافته است.

* استاد سطح عالی حوزه علمیه قم و مبلغ نخبه دفتر تبلیغات اسلامی.

۱. تکویر: ۲۲.

۲. احمد بن علی طبرسی، الإحتجاج علی أهل اللجاج، ج ۱، ص ۹۹.

۳. اقبال لاهوری.

عوامل جاودانگی قرآن

از سوی برخی ممکن است این پرسش مطرح شود که چرا قرآن جاودانه و عالم گیر و تا کنون کهنه نشده است؟ دلایل متعددی بر جاودانگی قرآن وجود دارد که از جمله می توان به عوامل زیر اشاره کرد:

۱. تأثیرگذاری و تازگی

یکی از دلایل جاودانگی، نوآوری و تازگی قرآن در همه زمان ها و برای همه مردم است. امام باقر علیه السلام فرمود: «إِنَّ الْقُرْآنَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ، وَ الْآيَةُ حَيَّةٌ لَا تَمُوتُ، فَلَوْ كَانَتِ الْآيَةُ إِذَا نَزَلَتْ فِي الْأَقْوَامِ مَاتُوا مَاتَتِ الْآيَةُ، لَمَاتَ الْقُرْآنُ، وَ لَكِنْ هِيَ جَارِيَةٌ فِي الْبَاقِينَ كَمَا جَرَتْ فِي الْمَاضِينَ؛^۱ قرآن زنده است و نمی میرد، و [هر] آیه [ی آن] نیز زنده است و نمی میرد؛ زیرا اگر آیه ای که در باره اقوامی نازل شده با مُردن آنها می مُرد، قرآن نیز مُرده بود؛ ولی قرآن در میان آیندگان جاری است، همچنان که در میان گذشتگان جاری بود».

بنابراین سر جاودانگی کلام خدا با وجود گذشت زمان تلاوت بیشتر، طراوت و تازگی آن است؛ زیرا آموزه های قرآن فرازمانی و فرامکانی است که در هر عصری مفاهیم تازه ای از معارف بلند آن کشف می شود. همچنان که شاعر می گوید:

شمیم عطر رحمان است قرآن	نسیم کوی جانان است قرآن
چو خورشید فروزان است قرآن	بود روشنگر راه سعادت
بهاران در بهاران است قرآن	به گلزارش، خزان راهی ندارد

۲. سازگاری با فطرت

فطری بودن احکام الهی دلیل دیگر بر جاودانگی و همگانی بودن اسلام و قرآن است؛ چنان که قرآن احکام الهی را فطری بشر می داند؛ یعنی قوانین الهی با سرشت بشر تنیده شده و دین تأمین کننده خواسته های انسان در همه زمان هاست: «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَكَّرَ النَّاسَ عَلَيْهَا؛^۲ پس روی خود را متوجه آیین خالص پروردگار کن. این فطرتی است که خداوند، انسان ها را بر آن آفریده».

۱. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۳۵، ص ۴۰۳، ح ۲۱؛ سیدهاشم بحرانی، تفسیر البرهان فی تفسیر القرآن، ج

۱، ص ۱۰.

۲. روم: ۳۰.

شهید مطهری می نویسد:

رمز دیگر خاتمیت و جاودانی بودن این دین که آن نیز از هماهنگی با قوانین فطری سرچشمه می‌گیرد، این است که برای احتیاجات ثابت و دائم بشر قوانین ثابت و لا یتغیّر در نظر گرفته و برای اوضاع و احوال متغیّر وی وضع متغیّری را پیش‌بینی کرده است. اتفاقاً دین هر دو خاصیت را دارد، یعنی هم جزء نهاد بشر است، جزء خواسته‌های فطری و عاطفی بشر است و هم از لحاظ تأمین حوایج و خواسته‌های بشری مقامی را دارد که جانشین ندارد و اگر تحلیل کنیم، معلوم می‌شود اصلاً امکان ندارد چیز دیگری جایش را بگیرد.^۱

۳. جامع بودن

یکی از دلایل جاودانگی قرآن، جامع بودن است؛ یعنی قرآن تبیان هر چیزی است: «وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ بَيِّنَاتٍ لِّكُلِّ شَيْءٍ».^۲ به همین دلیل قرآن پژوهان و مفسران مانند امام خمینی علیه السلام معتقدند قرآن کریم کتابی است که از جهت ظاهری تمام مصالح شخصی، اجتماعی، سیاسی، کشورداری و مانند اینها در آن موجود است.^۳ بر همین اساس قرآن از «جوامع کلم» (کلمات جامع) به شمار می‌رود که برای همه طبقات انسان‌ها در همه زمان‌ها نازل شده و برطرف‌کننده همه نیازهای انسان است.^۴ امام خمینی علیه السلام قرآن را از جهت باطنی نیز مشتمل بر همه حقایقی می‌داند که تمام منازل از منزل طبیعی و ملکی تا منازل روحانی و ملکوتی و جبروتی انسان در آن موجود است. امام صادق علیه السلام فرمود: «إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَمْ يَدَعْ شَيْئًا تَحْتَاجُ إِلَيْهِ الْأُمَّةُ إِلَّا أَنْزَلَهُ فِي كِتَابِهِ»^۵ خداوند در قرآن همه نیازمندی‌های بشر را نازل کرده است.

۴. شادابی و طراوت

ممکن است چیزی سال‌ها زنده بماند، ولی در طول زمان تازگی و شادابی خود را از دست بدهد؛ اما قرآن افزون بر اینکه همیشه زنده است، هیچ‌گاه کهنه و فرسوده نمی‌شود، بلکه همواره نو و

۱. مرتضی مطهری، مجموعه آثار استاد شهید مطهری، ج ۳، ص ۳۹۲.

۲. نحل: ۱۵.

۳. سیدروح‌الله موسوی خمینی، صحیفه امام، ج ۱۸، ص ۴۲۳.

۴. سیدروح‌الله موسوی خمینی، آداب الصلاة، ص ۳۱۰.

۵. عبدعلی عروسی حویزی، تفسیر نور الثقلین، ج ۳، ص ۷۴.

باطراوت است. امام کاظم علیه السلام فرمود: «كَلَامُ اللَّهِ غَضُّ جَدِيدٍ طَرِيٍّ»^۱ کلام خدا همواره نو، تازه و باطراوت است». شخصی از امام صادق علیه السلام پرسید: چرا قرآن هرچه بیشتر منتشر و مطالعه می‌شود، بر تازگی و طراوت آن افزوده می‌شود؟ امام در پاسخ او فرمود: «چون خداوند آن را برای زمانی خاص و مردمی خاص نفرستاده است؛ به همین دلیل قرآن در هر زمانی، نو و برای هر مردمی تا روز قیامت، تازه است».^۲ شادابی و طراوت همیشگی قرآن نشان می‌دهد که معارف قرآن، لایه‌های عمیق و متعددی دارند که در مقاطع مختلف تاریخ، کشف و مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرند.

۵. هماهنگی با عقل و علم

معارفی که قرآن در زمینه خداشناسی، هستی‌شناسی، جهان‌شناسی، انسان‌شناسی و ... ارائه می‌دهد، دقیقاً منطبق با معیارهای عقلی و علمی است؛ از این رو در طول زمان زنده و جاوید است. همچنان‌که می‌فرماید: «سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَ فِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ...»^۳ نشانه‌های [حکمت و قدرت] خود را در مجموعه جهان و در وجود خود آنان نشانمان می‌دهیم تا روشن شود برای آنها که او [خدا یا قرآن] حق است».

این آیه شریفه در مقام بشارت از تکامل فکری آیندگان و بر اثر آن روشن‌تر شدن حق‌بودن قرآن و قطعیت وجود یک مدبر علیم و حکیم در جهان هستی است که هرچه بر عمق و وسعت کاوشگری‌ها و بررسی‌های علمی دانشمندان بشری افزوده شود و اسرار تازه‌تری از جهان و انسان به دست آورند، به همان نسبت تجلیات علم و حکمت از بطون آیات شریفه قرآن بیشتر می‌گردد و افکار پژوهندگان علمی را به «وحدت» و یکتا بودن آفریننده جهان و گوینده قرآن متوجه‌تر و معتقدتر می‌سازد.

شیوه تفسیری حضرت زهرا علیها السلام

بعد از بیان دلایل جاودانگی قرآن، به شیوه تفسیری حضرت زهرا علیها السلام می‌پردازیم. حضرت زهرا علیها السلام برخی کلمات خود را به کلام خداوند مستند می‌نماید، همان‌گونه که در برخی موارد به

۱. میرزا حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۴، ص ۲۳۷.

۲. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۷، ص ۲۱۳.

۳. فصلت: ۵۳.

تفسیر آیات می‌پردازد و گاهی آیات را تأویل و تبیین می‌نماید؛ برای مثال حضرت زهرا علیها السلام ضمن تفسیر آیات در خطبه‌های خویش، درصدد بیان تطبیق آیات نیز بوده‌اند و کشف و تعیین این مصادیق، به کمک سیاق آیات انجام گرفته است. در این فرصت به مواردی از اندیشه‌های تفسیری آن گرامی می‌پردازیم.

۱. نشانه‌های عالمان ربانی

حضرت زهرا علیها السلام در تفسیر آیه ۱۰۲ سوره «آل عمران»، بعد از بیان فلسفه احکام مختلف الهی، می‌فرماید: «اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَ لَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ»^۱ و سپس آیه «يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ»^۲ را مطرح می‌کند و درباره معنای «حَقَّ تَقَاتِهِ» در آیه اول و معنای «الْعُلَمَاءُ» در آیه دوم، می‌فرماید: منظور از «حق تقوای الهی» این است که به دستورهای الهی عمل شود؛ آنچه دستور به انجام آن داده شده است، عمل شود و آنچه دستور به ترک آن داده شده است، ترک گردد. حضرت می‌فهماند هر کسی که به دستورهای خدا عمل کند، عالم شناخته می‌شود؛ هر چند این فرد تحصیلات مکتب و مدرسه‌ای نداشته باشد و در ظاهر جزء افراد عامی باشد. امام صادق علیه السلام در توضیح این سخن فرمود: «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ» یعنی بِالْعُلَمَاءِ مَنْ صَدَّقَ فِعْلُهُ قَوْلَهُ وَ مَنْ لَمْ يَصِدِّقْ فِعْلُهُ قَوْلَهُ فَلَيْسَ بِعَالِمٍ^۳ مقصود خداوند از عالمان، کسانی هستند که عمل‌شان گفتارشان را تأیید کند و کسی که عمل او گفتارش را تأیید نکند، عالم نیست».

۲. نجات جامعه از گرفتاری و جهالت

حضرت علیه السلام در تفسیر آیه «وَ كُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا»^۴ می‌فرماید: مقصود از «لبه و پرتگاه آتش» اوضاع گذشته جزیره‌العرب است که «به دلیل ضعف و ناتوانی شما، هر کس از راه می‌رسید، می‌توانست شما را نابود کند؛ همچون جرعه‌ای برای تشنه و لقمه‌ای برای خورنده و شکار هر درنده و لگدکوب هر رونده و پایمال هر رهگذری می‌شدید. از آب گندیده و

۱. آل عمران: ۱۰۲.

۲. فاطر: ۲۸.

۳. عبدعلی عروسی حویزی، تفسیر نور الثقلین، ذیل آیه.

۴. آل عمران: ۱۰۳.

ناگوار می‌نوشتید و از پوست جانور و مردار سد جوع می‌کردید. پست و ناچیز بودید و از هجوم همسایه و هم‌جواری در هراس». فاطمه زهرا علیها السلام در ادامه می‌فرماید: مصداق بارز عبارت «فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا» حضرت محمد صلی الله علیه و آله است. این تفسیر در روایتی از امام صادق علیه السلام چنین بیان شده است: «بِأَبِي وَ أُمِّي وَ قَوْمِي وَ عَشِيرَتِي عَجَبٌ لِلْعَرَبِ كَيْفَ لَا تَحْمِلُنَا عَلَى رُءُوسِهَا وَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ فِي كِتَابِهِ - وَ كُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا فَبَرَسُورِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْقَذُوا؛ پدر و مادرم به فدایش، از عرب تعجب است که چگونه ما را بر روی سرشان حمل نمی‌کنند؛ درحالی که خدای عزوجل در کتابش می‌فرماید: «وَ كُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا»؛ پس به وسیله رسول خدا صلی الله علیه و آله نجات پیدا کردند».

۳. دلسوزی و رأفت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله

حضرت زهرا علیها السلام در تفسیر آیه «لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ»^۲ می‌فرماید: «ای مردم، ... پیامبری از میان شما برانگیخته شد که رنج‌های شما بر او گران آمده و دلسوز بر شما است و بر مؤمنان مهربان و عطف است. رسالت خود را با انذار انجام داد، از پرتگاه مشرکان کناره‌گیری کرده، شمشیر بر فرقشان نواخت، گلویشان را گرفته و با حکمت و پند و اندرز نیکو به سوی پروردگارش دعوت نمود، بت‌ها را نابود ساخت و سر کینه‌توزان را می‌شکند تا جمعشان منهزم شده و از میدان گریختند. تا آن‌گاه که صبح روشن از پرده شب برآمد و حق نقاب از چهره برکشید، زمامدار دین به سخن درآمد و فریاد شیطان‌ها خاموش گردید، خار نفاق از سر راه برداشته شد و گره‌های کفر و تفرقه از هم گشوده گردید و دهان‌های شما به کلمه اخلاص باز شد».^۳

۴. سرزنش انصار

صدیقه طاهره علیها السلام وقتی با انصار سخن می‌گفت، از یاری‌ندادن آنان شکایت کرد و فرمود: شاید گمان می‌کنید چون رسول خدا صلی الله علیه و آله از دنیا رفته است، دیگر وظیفه‌ای ندارید و کار را تمام‌شده می‌بینید؛ اما قرآن کریم می‌فرماید: «وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۸، ص ۲۶۶.

۲. توبه: ۱۲۸.

۳. احمد بن علی طبرسی، الاحتجاج، ج ۱، ص ۱۳۴.

قَتِلْ أَنْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَىٰ عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَصُرَ اللَّهُ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ؛^۱ و محمد جز فرستاده‌ای نیست که پیش از او نیز فرستادگانی بودند. آیا اگر او بمیرد یا کشته شود، شما به آیین گذشته خویش باز می‌گردید؟! و هر کس به آیین گذشته خویش بازگردد، هیچ زیانی به خداوند نخواهد رساند و به زودی خداوند شاکران را پاداش خواهد داد».

حضرت فاطمه علیها السلام با تلاوت این آیه خطاب به انصار که پیشینه‌ای در خشان در یاری رسول خدا صلی الله علیه و آله داشتند، بدان‌ها هشدار می‌دهد که اگر گمان کرده‌اید چون پیامبر صلی الله علیه و آله از دنیا رفته است، دیگر نباید از ما حمایت کنید و بدانید که با این کار جز به خود زیان نخواهید رساند. در ادامه نیز برای تأکید این آیه را تلاوت می‌فرماید: «إِنْ تَكْفُرُوا أَنْتُمْ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ؛^۲ اگر همه شما مسلمانان و هر انسانی که روی زمین است همگی کافر شوید، پس به‌راستی که [به خدا زیانی نمی‌رسد و] بی‌شک خداوند بی‌نیاز و ستوده است».^۳

۵. یاران شیطان در سقیفه

خدای متعال در خصوص اجابت‌کنندگان شیطان می‌فرماید: «وَقَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعَدَ الْحَقَّ وَوَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُومُونِي وَوَلُّوا أَنْفُسَكُمْ؛^۴ در روز قیامت شیطان به پیروانش می‌گوید خداوند به شما وعده حق داد و من به شما وعده [باطل] دادم و تخلف کردم. من بر شما تسلطی نداشتم، جز اینکه دعوتتان کردم و شما دعوت مرا پذیرفتید؛ بنابراین مرا سرزنش نکنید، خود را سرزنش کنید».

حضرت فاطمه علیها السلام با تطبیق این آیه بر اصحاب سقیفه می‌فرماید: پیروان سقیفه دنباله‌رو و پاسخ‌گویان به ندای شیطان هستند. در این فراز حضرت مفهوم عبارت «لِدَعْوَتِهِ مُسْتَجِيبِينَ»^۵ (اجابت دعوت شیطان) را به‌زیبایی تفسیر می‌نماید: «شیطان وقتی دریافت شما تو خالی و سبک

۱. آل عمران: ۱۴۴.

۲. ابراهیم: ۸.

۳. محمد تقی مصباح یزدی، رساترین دادخواهی و روشنگری (شرح خطبه فدکیه)، ص ۲۲۵.

۴. ابراهیم: ۲۲.

۵. حضرت زهرا علیها السلام در فرازی از خطبه‌اش می‌فرماید: «وَأَلْفَاكُمْ لِدَعْوَتِهِ مُسْتَجِيبِينَ؛ شیطان شما را فراخواند، مشاهده کرد پاسخگوی دعوت او هستید».

هستید، از شما درخواست کرد برخیزید و دنبالش بروید؛ سپس شیطان به طرف غضب تحریکتان کرد و دید آدم‌های غضبناکی در برابر امامت امام علی علیه السلام هستید و از حریم خودتان تجاوز کردید و به امری مهم (تعیین خلیفه) به پا خواسته‌اید که در شأن شما نیست. این‌گونه دعوت شیطان را اجابت کردید.

۶. سقوط فتنه‌گران

خداوند در قرآن می‌فرماید: «أَلَا فِي الْفِتْنَةِ سَقَطُوا وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ»^۱ آگاه باشید آنها در فتنه سقوط کردند و به‌راستی جهنم بر کافران احاطه دارد». حضرت زهرا علیها السلام کار اهل مسجد و کسانی را که سال‌ها پای منبر رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بودند و اصحاب و نزدیکان ایشان به شمار می‌آمدند؛ اما در فتنه بعد از رحلت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به نوعی دخیل بودند و ولی امر و امامشان را کنار گذاشتند، با کنار نهادن قرآن کریم یکسان می‌شمارد و این آیه را تلاوت می‌فرماید: «وَمَنْ يَتَّبِعْ عَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ»^۲ و هرکس جز اسلام آیینی برای خود برگزیند، از او پذیرفته نخواهد شد و او در آخرت از زیان‌کاران است». این آیه پاسخ مناسبی برای کسانی است که فکر می‌کنند راه دیگری به غیر از ولایت اهل بیت علیهم السلام برای رسیدن به حقیقت و کمال و خداوند وجود دارد، سخن از نیکویی همه ادیان به میان می‌آورند و مدعی‌اند فرقی نمی‌کند انسان چه دینی را برگزیند.

حقیقت این است که اگر فاطمه طاهره علیها السلام لابلای سخنان خود چنین آیاتی را تلاوت فرمود، بدین سبب بود که راهی که مسلمانان در پیش گرفته و زاویه‌ای که با حق ایجاد کرده‌اند، پایانی جز کفر و شرک نخواهد داشت و این همان حقیقتی است که قرآن بیان می‌فرماید: «ثُمَّ كَانَ عَاقِبَةَ الَّذِينَ أَسَاؤُا السُّوَاىِٕ أَنْ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللّٰهِ وَكَانُوا بِهَا يَسْتَهْزِؤْنَ»^۳ پس سرانجام کسانی که اعمال بد مرتکب شدند، به جایی رسید که آیات خدا را تکذیب کردند و آنها را به مسخره گرفتند».

در این زمانه نیز کسانی را می‌بینیم که به‌راستی مصداق این آیه هستند و با اینکه پیش‌تر افرادی بسیار متدین و پایبند به احکام شرع بودند، راه خویش را کج کردند و در مقابل دین و متدینان قرار گرفتند.

۱. توبه: ۴۹.

۲. آل عمران: ۸۵.

۳. روم: ۱۰.

کتاب‌نامه

قرآن کریم

۱. بحرانی، سیدهاشم، تفسیر البرهان فی تفسیر القرآن، تهران: بنیاد بعثت، ۱۴۱۶ق.
۲. طباطبایی، سیدمحمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۷ق.
۳. طبرسی، احمد بن علی، الاحتجاج، مشهد: نشر مرتضی، ۱۴۰۳ق.
۴. عروسی حویزی، عبدعلی، تفسیر نور الثقلین، قم: مؤسسه اسماعیلیان، [بی تا].
۵. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۸۸ق.
۶. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت: مؤسسه الوفا، ۱۴۰۳ق.
۷. مصباح یزدی، محمدتقی، رساترین دادخواهی و روشنگری (شرح خطبه فدکیه)، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۹۳ش.
۸. نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، قم: مؤسسه آل‌البتیة، ۱۴۰۸ق.

فاطمه زهرا علیها السلام الگوی بندگی و زندگی

حجت الاسلام والمسلمین محمدامین محمدامین صادقی آرژگانی*

اشاره

سراسر جمله عالم پرزنان‌اند
زنی چون فاطمه خیرالنساء کو؟
حضرت فاطمه زهرا علیها السلام تربیت شده مکتب پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله، اسوه تمام معنا در عرصه عشق و عبادت خداوند، اطاعت از پدر، همسررداری، فرزندپروری، خانه‌داری، خدمت به مردم، حجاب و عفاف، ایفای نقش‌های سیاسی، اجتماعی و ... در جامعه است. ایشان الگوی کامل بشری برای یکایک جامعه اسلامی به‌ویژه برای زنان جهان به شمار می‌رود؛ از این‌رو بحث درباره ابعاد شخصیت فاطمه زهرا علیها السلام بایسته است.

اهمیت و ضرورت

هر موجودی به نوبه خود مظهر اسمائی از اسماء حسنای الهی و آیتی از آیات هستی اوست؛ با وجود این در قلمرو نظام آفرینش، اسم اعظم و آیت عظمای خداوند وجود قدسی انسان کامل است که فاطمه زهرا علیها السلام مصداق بارز آن است. از سوی دیگر بر اساس آموزه نورانی «اللَّهُمَّ عَرِّفْنِي حُجَّتَكَ فَإِنَّكَ إِنْ لَمْ تُعَرِّفْنِي حُجَّتَكَ صَلَّيْتُ عَنْ دِينِي»^۱ خداوند، حجت خود را به من بشناسان؛ اگر او را به من شناسانی، من در امور دینی خود به بیراهه خواهم رفت»، معلوم می‌شود که شناخت حجت الهی همواره چراغ راه حیات معنوی و دینی انسان‌های دین‌مدار است. به گفته امام حسن عسکری علیه السلام، حضرت فاطمه زهرا علیها السلام نه تنها حجت الهی بر عموم

* نویسنده و پژوهشگر.

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۳۴۲.

مؤمنان، بلکه حجت او بر امامان اهل بیت علیهم السلام نیز است.^۱ چنان که مهدی موعود علیه السلام فرمود: «وَفِي ابْنَةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِي أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ؛ الْكُوِّرُ وَأُسْوَةٌ نِيكُوِيٍّ مِنْ، دَخْتَرِ فَرَسْتَادَةَ خَدَا فَاطِمَةَ زَهْرَةَ علیها السلام است».

گرچه شناخت همهٔ ساحت‌های وجودی حضرت فاطمه زهرا علیها السلام سرمشق و سرنوشت‌ساز است، در این نوشتار به چند نمونه از آموزه‌های بندگی و زندگی ایشان اشاره می‌شود تا همگان به ویژه بانوان درس بندگی و زندگی از حضرت بیاموزند.

نمود و جلوه‌های بندگی و زندگی الهی

۱. الگوی عبادت و عبودیت

قصه نیایش زهرا علیها السلام در آینه عبارت‌ها ننگبند؛ زیرا او پس از پیامبر صلی الله علیه و آله و امیر مؤمنان علیه السلام کامل‌ترین جلوه عبودیت و بندگی است؛ به گونه‌ای که هنگام نماز چنان غرق در عظمت خداوند و محو در جلال الهی می‌شد که نفس‌هایش به شماره می‌افتاد. در روایتی آمده است: «وَكَانَتْ فَاطِمَةُ علیها السلام تَنْهَجُ فِي الصَّلَاةِ مِنْ خَيْفَةِ اللَّهِ تَعَالَى؛^۳ فَاطِمَةَ علیها السلام در نماز، از ترس خداوند متعال نفس‌نفس می‌زد». رسول خدا صلی الله علیه و آله پیوسته درباره عبادت فاطمه علیها السلام می‌فرمود: «وَقَتِي زَهْرَا فِي مَحْرَابِ عِبَادَتِي مِثْلَ سِتَارَةِ سَمَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ»^۴ خدا به فرشتگان می‌گوید: ای فرشتگان، بنگرید به بهترین بنده من فاطمه. او در مقابل من ایستاده و از خوف من همه وجودش می‌لرزد و با حضور قلب کامل خود به عبادت من روی آورده است».^۴ نقل شده است که حسن بصری می‌گفت: «مَا كَانَ فِي هَذِهِ الْأُمَّةِ أَغْبَدَ مِنْ فَاطِمَةَ كَانَتْ تَقُومُ حَتَّى تَوَزَّمَ قَدَمَاهَا؛^۵ عابدتر از فاطمه در میان امت نمی‌توان یافت؛ چراکه به حدی به عبادت می‌ایستاد که پاهایش ورم می‌کرد». امیر مؤمنان علی علیه السلام در شب ازدواج همسرش را گریان دید. علت را پرسید، فاطمه زهرا علیها السلام فرمود: «درباره حال و وضع خود فکر کردم و پایان عمر و قبر را به یاد

۱. سید عبدالحسین طیب، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، ج ۱۳، ص ۲۲۵.

۲. محمد بن حسن طوسی، الغیبة، ص ۲۸۶.

۳. احمد بن محمد بن محمد بن مهدی حلی، عُدَّة الداعی، ص ۱۵۱؛ محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۶۷، ص ۴۰۰.

۴. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۱۷۲.

۵. ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب، ج ۳، ص ۳۴۱؛ محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۸۴.

آوردم و انتقال از خانه پدر به منزل خودم مرا به یاد ورود به قبر انداخت؛ تو را به خدا قسم، بیا در آغاز زندگی مشترک به نماز برخیزیم و امشب را به عبادت خدا بپردازیم»^۱. همچنین رسول خدا ﷺ در ضمن حدیث مبسوط درباره فاطمه زهرا علیها السلام فرمود: «وَسَنَّهَا لَتَقُومَ فِي مِحْرَابِهَا فَيَسَلُّمْ عَلَيْهَا سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ الْمُقَرَّبِينَ وَ يَنَادُونَهَا بِمَا نَادَتْ بِهِ الْمَلَائِكَةُ مَرْيَمَ فَيَقُولُونَ يَا فَاطِمَةُ إِنَّ اللَّهَ اضْطَفَاكِ وَ طَهَّرَكِ وَ اضْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ»^۲ آن‌گاه که فاطمه در محراب خود بایستد، هفتاد هزار فرشته مقرب بر او درود می‌فرستند و همان ندایی بر فاطمه آید که بر مریم فرود آمد. به فاطمه خواهند گفت: ای فاطمه، بی‌گمان خداوند تو را برگزید و تطهیر کرد و بر زنان جهان پیشوا قرارداد».

۲. الگوی همسراری

پیامبر اسلام ﷺ پس از گذشت مدتی از ازدواج حضرت زهرا علیها السلام، از علی علیه السلام پرسید: همسرت فاطمه را چگونه یافتی؟ علی علیه السلام عرض کرد: «نِعْمَ الْعَوْنُ عَلَى طَاعَةِ اللَّهِ؛ بهترین یار بر اطاعت و بندگی خداوند». همین مطلب را از فاطمه علیها السلام پرسید که در پاسخ عرض کرد: «نِعْمَ بَعْلٍ؛ او بهترین شوهر است»^۳.

زمانی که حضرت فاطمه به عنوان همسر در خانه علی علیه السلام پای گذاشت، شرایط بسیار سختی بر جامعه اسلامی به‌ویژه بر زندگی بانوی اسلام حاکم بود؛ از یک‌سو سپاه اسلام همیشه در حال آماده‌باش بود و هر سال چند جنگ واقع می‌شد که علی علیه السلام در همه یا بیشتر آنها پیشتاز سپاه اسلام بود و هنگام برگشت از پیکار با مشرکان و دفاع از کیان اسلام چیزی جز زخم‌های فراوان و لباسی پاره و خونین به همراه نداشت. در این وضعیت، حضرت زهرا علیها السلام بود که زخم‌های تن او را پانسمان می‌کرد، لباس‌های خون‌آلود جنگ را می‌شست،^۴ فداکاری‌ها و شجاعت‌هایش را می‌ستود و بدین‌وسیله او را دلگرم و برای جنگ آینده آماده می‌کرد. وضعیت معاش آنها نیز به‌ویژه در سال‌های نخست زندگی مشترک به اندازه‌ای سخت بود که حضرت علی علیه السلام با وجود کار طاقت‌فرسا در نخلستان‌ها و باغ‌های مدینه، باز هم گاهی به‌ناچار برای امرار

۱. قاضی نورالله شوشتری، احقاق الحق، ج ۲، ص ۴۸۹.

۲. شیخ صدوق، الامالی، ص ۴۸۶-۴۸۷؛ عبدالله جوادی آملی، فاطمه علیها السلام اسوه بشر، ص ۷۲.

۳. ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب، ج ۳، ص ۳۵۶.

۴. عبدالملک بن هشام، السیرة النبویه، ج ۲، ص ۱۰۰.

معاش به قرض گرفتن مجبور می‌شد و در برخی ایام حتی خانه بی‌غذا می‌ماند. زمانی که حضرت علی علیه السلام با پیکر خسته و کوفته از کار و تلاش به خانه بازمی‌گشت، مهربانی‌ها و دلگرمی‌ها و نوازش‌های همسر عزیزش همه سختی‌هایش را به فراموشی می‌سپرد. علی علیه السلام این نکته فخر تربیتی را چنین بیان می‌کند: «فَوَ اللَّهُ مَا أَعْضَبْتُهَا وَلَا أَكْرَهْتُهَا عَلَيَّ أَمْرٍ حَتَّى قَبَضَهَا اللَّهُ - عَزَّ وَجَلَّ - إِلَيْهِ وَلَا أَعْضَبْتَنِي وَلَا عَصَتْ لِي أَمْرًا وَ لَقَدْ كُنْتُ أَنْظُرُ إِلَيْهَا فَتَنَكِّشِفُ عَنِّي الْهُمُومَ وَ الْأَخْزَانَ؛^۱ به خدا سوگند که هرگز بر فاطمه علیها السلام غضب نکردم و او را به کاری مجبور نساختم، تا آنکه خداوند - عزوجل - او را به نزد خویش بُرد و او نیز مرا خشمگین نساخت و هرگز برخلاف خواست من عمل نکرد و من هرگاه به او نگاه می‌کردم، غصه‌ها و اندوه‌هایم برطرف می‌شد». این جمله امام علیه السلام خیلی مهم و آموزنده است که فرمود: «لَقَدْ كُنْتُ أَنْظُرُ إِلَيْهَا فَتَنَكِّشِفُ عَنِّي الْهُمُومَ وَ الْأَخْزَانَ؛ به‌راستی همیشه این‌گونه بود که وقتی به فاطمه نگاه می‌کردم، همه غم‌ها و غصه‌هایم برطرف می‌شد».^۲

۳. ساده‌زیستی و شکرگزاری

ساده‌زیستی یکی از ابعاد زندگی حضرت زهرا علیها السلام است. ساده‌زیستی می‌تواند الگوی موفق برای سبک زندگی همه بانوان باشد. امام خمینی رحمته الله علیه می‌فرماید:

ما یک کوخ چهار - پنج نفری در صدر اسلام داشتیم و آن کوخ فاطمه زهرا علیها السلام است. از این کوخ‌ها هم محقرتر بوده، لکن برکات این چی است؟ برکات این کوخ چند نفری آن قدر است که عالم را پر کرده است از نورانیت و بسیار راه دارد تا انسان به آن برکات برسد. این کوخ نشینان در کوخ محقر، در ناحیه معنویات آن قدر در مرتبه بالا بودند که دست ملکوتی‌ها هم به آن نمی‌رسد.^۳

سلمان فارسی نقل می‌کند:

روزی حضرت فاطمه علیها السلام را دیدم که چادری ساده بر سر داشت. با تعجب عرض کردم: عجباً، دختران پادشاهان ایران و قیصر روم بر کرسی‌های طلایی می‌نشینند و پارچه‌های زربافت و اشرافی بر تن می‌کنند؛ اما دختر رسول خدا صلی الله علیه و آله که عظمت و جلالش از همه آنها بالاتر و بیشتر

۱. علی بن عیسی اربلی، کشف الغمه، ج ۱، ص ۳۶۳؛ محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۱۳۴.

۲. ر.ک به: عبدالله جوادی آملی، فاطمه علیها السلام اسوه بشر، ص ۱۵۴ - ۱۵۵.

۳. سیدروح‌الله موسوی خمینی، صحیفه امام، ج ۱۷، ص ۳۷۳.

است، نه چادر گران قیمت بر سر دارد و نه لباس های فاخر و زیبا بر تن. حضرت فاطمه علیها السلام آن گاه به محضر رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و عرض کرد: یا رسول الله، سلمان از لباس ساده من تعجب کرد. قسم به خدایی که تو را به رسالت در راه حق برانگیخت، من و همسر علی علیه السلام همواره زندگی ساده را پیشه خود کرده ایم؛ فرش خانه ما پوست گوسفندی است که روزها شترمان بر روی آن علف می خورد و شبها بر روی آن می خوابیم و بالش ما چرمی است که از لیف خرما پر شده است.^۱

همچنین نقل شده است روزی رسول خدا صلی الله علیه و آله وارد منزل حضرت زهرا علیها السلام شد و دخترش را مشاهده کرد که روی زمین نشسته است؛ با یک دست فرزندش را در آغوش گرفته و شیر می دهد و با دست دیگر با آسیاب دستی گندمها را آرد می کند. از دیدن زندگی ساده ولی گرم و پر عاطفه حضرت فاطمه علیها السلام اشک در چشمان رسول خدا صلی الله علیه و آله حلقه زد و فرمود: «يَا بِنْتَاهُ تَعْجَلِي مَرَاةَ الدُّنْيَا بِخَلَاوَةِ الْآخِرَةِ؛ دخترم، مشکلات دنیا را به یاد شیرینی جهان آخرت بر خود هموار ساز و تحمل کن». حضرت فاطمه علیها السلام نیز عرض کرد: «يَا رَسُولَ اللَّهِ! الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَيَّ نِعْمَائِهِ وَ الشُّكْرُ لِلَّهِ عَلَيَّ آيَاتِهِ؛^۲ ای رسول خدا، حمد و سپاس فقط از آن خداوند است برای این همه نعمت هایی که به ما داده است».^۳

۴. تقسیم کار در خانه

امام باقر علیه السلام فرمود: امیر مؤمنان علی علیه السلام و فاطمه زهرا علیها السلام برای همدلی بیشتر در نظام خانواده به حضور رسول خدا صلی الله علیه و آله رفتند تا رهنمودی بگیرند. رسول خدا صلی الله علیه و آله حضرت فاطمه علیها السلام را به کارهای درون خانه گماشت و کارهای بیرون را به علی علیه السلام واگذار کرد. پس از این رهنمود شایسته، حضرت زهرا علیها السلام با خوشحالی اظهار داشت: «فَلَا يَعْلَمُ مَا دَاخَلَنِي مِنَ الشُّرُورِ إِلَّا اللَّهُ بِإِكْفَائِي رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله تَحْمِلَ رِقَابِ الرِّجَالِ؛^۴ جز خداوند متعال کسی نمی داند که از این تقسیم کار چقدر خوشحال شدم؛ زیرا رسول خدا صلی الله علیه و آله مرا از انجام کارهای مربوط به مردان بازداشت».

۱. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۸، ص ۳۰۳.

۲. ابن شهر آشوب، مناقب آل ابی طالب، ج ۳، ص ۳۴۲؛ محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۸۶.

۳. عبدالله جوادی آملی، فاطمه علیها السلام اسوه بشر، ص ۱۵۵-۱۵۶.

۴. جعفر بن عبدالله حمیری، قرب الإسناد، ص ۵۲؛ محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۸۱.

بر این اساس می‌توان زندگی ساده زهرا علیها السلام را الگو قرار داد؛ چنان‌که رهبر معظم انقلاب فرمود: «ساده‌زیستی دختر پیامبر یک نمونه برای زنان امروز جامعه ماست. ما روحیه مصرف‌گرایی را کنار بگذاریم و در زندگی به حد لزوم اکتفا کنیم و از افراط بپرهیزیم و آرزوهای حقیر و کوچک را فدای ارزش‌های بزرگ بکنیم؛ نمونه کامل آن را در زندگی فاطمه زهرا علیها السلام می‌توان در تاریخ مشاهده کرد».^۱

۵. فروتنی و همدلی با شوهر

حضرت زهرا علیها السلام به همسر گرمی خود چنان علاقه‌مند بود و با او همدلی داشت که وقتی غاصبان خلافت پس از وقایع تلخ سقیفه و فدک به قصد ملاقاتش آمده بودند، حضرت علی علیه السلام وارد منزل شد و فرمود: فاطمه جان، این دو نفر پشت در اجازه ملاقات می‌خواهند؛ نظرت در این‌باره چیست؟ حضرت با آن همه خون دلی که از آنان داشت، با کمال فروتنی عرض کرد: «الْبَيْتُ بَيْتُكَ وَالْحُرَّةُ زَوْجَتُكَ أَفْعَلُ مَا تَشَاءُ؛^۲ علی جان خانه، خانه توست و من هم همسر تو؛ هر آنچه می‌خواهی انجام بده».^۳ در یکی از روزهای سخت زندگی، غذا در منزل امام علی علیه السلام کمیاب شده بود. امام از همسرش پرسید: «فاطمه جان، غذایی داری که مقداری تناول کنیم؟ فاطمه علیها السلام پاسخ داد: سوگند به آن خدایی که مقام و عظمت تو را بالا برد، سه روز است که غذای کافی در منزل نداریم و مقدار اندکی هم که داشتیم، به شما بخشیدیم و خودم رنج گرسنگی را تحمل کردم. امام علی علیه السلام فرمود: چرا به من اطلاع ندادی؟ حضرت زهرا علیها السلام پاسخ داد: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَانِي أَنْ أَشَأَلَكَ شَيْئاً فَقَالَ لَا تَسْأَلِي ابْنَ عَمِّكَ شَيْئاً إِنْ جَاءَكَ بِشَيْءٍ عَفْوَاً وَإِلَّا فَلَا تَسْأَلِيهِ؛^۴ رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مرا نهی فرموده است که از تو چیزی بخواهم و به من سفارش کرده که از پسرعمویت چیزی درخواست نکن؛ اگر خودش چیزی آورد، بپذیر؛ وگرنه خودت درخواست نکن».^۵

1. <https://hawzah.net/fa/Article/View/82693C>.

۲. کتاب سلیم بن قیس، ج ۲، ص ۸۶۹؛ محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۲۸، ص ۳۰۳.

۳. عبدالله جوادی آملی، فاطمه علیها السلام اسوه بشر، ص ۱۵۷.

۴. محمد بن مسعود عیاشی، تفسیر العیاشی، ج ۱، ص ۱۷۱.

۵. عبدالله جوادی آملی، فاطمه علیها السلام اسوه بشر، ص ۱۵۸.

۶. پاسدار حریم عفت و حیا

از جمله زیباترین درس‌هایی که حضرت زهرا علیها السلام به بانوان آموخت، حفظ عفت و حجاب بود. روزی مردی نابینا برای ورود به منزل علی علیه السلام اجازه خواست. حضرت زهرا علیها السلام با ورود وی به پشت پرده رفت و حجاب خود را کامل کرد. رسول خدا صلی الله علیه و آله که در آنجا حضور داشت، پرسید: دخترم، او که نابیناست و تو را نمی‌بیند، چرا پشت پرده رفتی و حجاب خود را کامل کردی؟ حضرت فاطمه علیها السلام پاسخ داد: «ان لم یکن یرانی فإنی أراه و هو یشم الريح؛^۱ اگر او مرا نمی‌بیند، من که او را می‌بینم و او بو [ی زن نامحرم] را حس می‌کند». رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «أشهد أنك بضعة منی؛ گواهی می‌دهم که تو پاره تن منی».^۲

فاطمه علیها السلام در طول دوران زندگی مشترک خود با علی علیه السلام هیچ‌گاه کاری انجام نداد که همسر خویش را غضبناک نموده باشد. در لحظه وداع خویش به علی علیه السلام گفت:

يا ابن عمٍّ إنَّه قد نُعیثُ إلی نفسی و إنی لأری ما بی لا أشکُ إلا أننی لأحقُّه بِأبی ساعةٍ بعد ساعةٍ و أنا أوصیک بأشياء فی قلبی. قال لها علی أوصینی بما أحببت یا بنت رسول الله فجلست عند رأسها و أخرج من كان فی البیت ثم قالت یا ابن عمٍّ ما عهدتینی کاذبةً و لا خائنةً و لا خالفنک منذُ عاشرتینی فقال معاذ الله أنت أعلم بالله و أبتر و أنقی و أکرّم و أشدُّ خوفًا من الله أن أوبخک عداً بمخالفتی؛^۳ .... پسرعمو، هرگز مرا دروغگو و خائن نیفتی؛ از روزی که با من معاشرت کردی، با دستورات تو مخالفت نکردم. علی علیه السلام فرمود: معاذالله [که تو در خانه من بدرفتاری نموده باشی؛ زیرا] مراتب خداشناسی، نیکوکاری، پرهیزکاری، بزرگی و خداترسی تو به حدی است که جایی برای مخالفت با من باقی نمی‌گذارد.^۴

۷. الگوی مقاومت

حضرت زهرا علیها السلام پس از ازدواج با امیر مؤمنان علی علیه السلام در دفاع از آن حضرت نیز از هیچ تلاشی

۱. قاضی نعمان مغربی، دعائم الاسلام، ج ۲، ص ۲۱۴.

۲. عبدالله جوادی آملی، فاطمه علیها السلام اسوه بشر، ص ۱۵۸.

۳. فتال نیشابوری، روضة الواعظین، ج ۱، ص ۱۵۱؛ محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۱۹۱.

۴. عبدالله جوادی آملی، فاطمه علیها السلام اسوه بشر، ص ۱۵۹.

دریغ نکرد و تا آخرین لحظه دست از حمایت و دفاع از امام علیه السلام و مقام امامت برنداشت؛ بدین سان حضرت زهرا علیها السلام با استقامتی بی نظیر در راه دفاع از مسیر پر نور ولایت، الگویی کامل را در تبعیت از ولی زمان و استقامت در مسیر حق به مسلمانان ارائه کرد.^۱ همچنین حضرت زهرا علیها السلام با استقامت خود در برابر ظلم، به تمام مسلمانان در پهنه تاریخ آموخت که نپذیرفتن ظلم و مقابله با انحراف وظیفه واجب یک مسلمان است و خداوند این وظیفه را بر عهده انسان گذاشته است؛ همان طور که خداوند به مسلمانان اجازه نمی دهد تسلیم ستمگران شوند: «وَلَا تَرْكَبُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَنَتَمِّسَكُمُ النَّارَ وَ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ»^۲ و تکیه بر ظالمان نکنید که موجب می شود آتش شما را فروگیرد و در آن حال جز خدا هیچ ولی و سرپرستی نخواهید داشت و یاری نمی شوید».

۸. نماد همه خوبی ها

آیت الله جوادی آملی می نویسد:

حضرت فاطمه علیها السلام بر اثر آگاهی از اسمای حسناى الهی به مقام منیع خلیفه خدا شدن نایل آمد؛ زیرا تمام عناصر محوری استخلاف در هویت آن حضرت جمع شد، چون آل عمران و تطهیر، احزاب و مودت مردمی که اجر رسالت است و ایثار و اطعام مسکین و یتیم و اسیر "هل اتی" و سرانجام "کوثر" الهی را به نحو جمع سالم جمع کرد، و کون جامعی بود که شایسته هبوط امین وحی "جبرئیل علیه السلام" و دریافت مصحف شد که در آن ملاحم سالف و آنف ثبت و غیب و شهادت مشهود بود. ادراک کنه چنین انسان کامل و جامعی میسر نیست.^۳

رهبر معظم انقلاب در این باره می فرماید: «فاطمه زهرا علیها السلام فجر درخشانی است که از گریبان او خورشید امامت و ولایت و نبوت درخشیده است. آسمان بلند و رفیعی است که در آغوش آن ستاره های فروزان ولایت قرار گرفته است».^۴

1. <https://www.qudsonline.ir/news/736286>.

۲. هود: ۱۱۳.

3. <https://www.jamaran.59/595129%D9%81>.

4. <https://farsi.khamenei.ir/newspart-index?id=2859&nt=2&year=1376&tid=1470>.

کتاب نامه

۱. ابن شهر آشوب، محمد بن على، مناقب آل ابى طالب، قم: علامه، ۱۳۷۹.
۲. ابن فهد حلى، احمد بن محمد، عُدة الداعى، بيروت: دار الاضواء، [بى تا].
۳. ابن قيس، سليم، كتاب سليم بن قيس، قم: هادى، ۱۴۰۵ ق.
۴. ابن هشام، عبدالملك، السيرة النبويه، بيروت: دار الاحياء التراث العربيه، [بى تا].
۵. اربلى، على بن عيسى، كشف الغمة فى معرفة الائمة، بيروت: دار الاضواء، ۱۴۰۳ ق.
۶. جوادى آملی، عبدالله، فاطمة عليها السلام اسوة بشر، قم: مؤسسه اسراء، ۱۳۹۸.
۷. حميرى، عبدالله بن جعفر، قرب الاسناد، قم: مؤسسة آل البيت لاحياء التراث، ۱۴۱۳ ق.
۸. شوشترى، قاضى نورالله، احقاق الحق، تهران: مكتبة الاسلاميه، ۱۴۳۷ ق.
۹. شيخ صدوق، محمد بن على؛ الامالى، بيروت: مؤسسة الاعلمى للمطبوعات، [بى تا].
۱۰. شيخ طوسى، محمد بن حسن. الغيبة، [بى جا]: دار المعارف الاسلاميه، ۱۴۱۱ ق.
۱۱. طيب، سيدعبدالحسين، اطيب البيان فى تفسير القرآن، [بى جا]: مؤسسه جهانى سبطين، ۱۳۹۳.
۱۲. عياشى، محمد بن مسعود، تفسير عياشى، [بى جا]: مكتبة العلمية الاسلاميه، [بى تا].
۱۳. فتال نيشابورى، محمد بن احمد، روضة الواعظين، قم: دليل ما، ۱۴۲۳ ق.
۱۴. كلينى، محمد بن يعقوب، الكافى، قم: مؤسسه علمى - فرهنگى دار الحديث، ۱۳۸۷.
۱۵. مجلسى، محمداقرا، بحار الانوار، تهران: دار الكتب الاسلاميه، ۱۳۷۵.
۱۶. مغربى، قاضى نعمان، دعايم الاسلام، [بى جا]: دار المعارف، ۱۳۸۳.

روش‌شناسی مقاومت در خوانش و سیره سیاسی فاطمه زهرا علیها السلام

حجت‌الاسلام والمسلمین علیرضا انصاری*

اشاره

مقاومت حق طبیعی انسان است؛ زیرا انسان برای دفاع از حق و مبارزه با ستم از یک‌سو و مقاومت در برابر سختی‌ها و موانع زندگی از سوی دیگر تاب‌آوری می‌کند. یافته‌های تاریخ بشر نشان می‌دهد همیشه دو جریان حق و باطل در تقابل بوده‌اند که یکی برای تحقق عدالت و احقاق حق و دیگری برای سلطه‌جویی و حق‌کشی تلاش می‌کند.

حضرت زهرا علیها السلام یکی از شخصیت‌های «مقاومت‌ساز» و «ظلم‌ستیز» جهان اسلام است؛ بانویی که برای دفاع از ولایت و اسلام و نیز مبارزه با انحراف‌های سیاسی و اجتماعی به‌شدت استقامت کرد؛ به گونه‌ای که اگر این مبارزات نبود، امروز «ایده اعتراض» و «گفتمان مقاومت» شکل نمی‌گرفت. حضرت زهرا علیها السلام در جایگاه بنیان‌گذار «مکتب مقاومت» و «اعتراض»، فرهنگ مقاومت را برای عموم مردم به گونه‌ای گزارش نمود که امروزه شعاع آن جهان را فراگرفته است؛ مقاومت مردم فلسطین و لبنان نمادی از این فرهنگ است. همچنین حضرت فرزندان مقاومت‌ساز مانند امام حسین علیه السلام و زینب علیها السلام را تربیت نمود که فرهنگ ظلم‌ستیزی را نهادینه کردند. امام خمینی رحمته الله علیه می‌فرماید:

و فاطمه علیها السلام چنان‌که در سراسر زندگی کوتاه و پرمخاطره‌وی می‌بینیم، الگوی ایستادگی، صبر، مقاومت در برابر شداید و سختی‌های زندگی بود. او دسترنج زحمات پیامبر گرامی اسلام و تربیت‌شده دلیرزنی چون خدیجه کبری علیها السلام بود که توانست مردانی چون امام حسن مجتبی علیه السلام و سیدالشهدا علیه السلام و زنی مبارز، مجاهد و خستگی‌ناپذیر چون زینب کبری علیها السلام را به جامعه اسلامی

* نویسنده و پژوهشگر.

تحویل دهد و چنان نسلی بیافریند که همواره کاخ‌های افراشته ستم از بیم نهیب رعدآسای کلامشان و عظمت نگاه نافذشان در لرزش و خوف باشند.^۱
این نوشتار می‌کوشد شیوه و ابزار مقاومت در خوانش و سیره سیاسی فاطمه زهرا علیها السلام را تبیین کند.

فاطمه زهرا علیها السلام و دفاع از حق علی علیه السلام

تاریخ اسلام همان‌طور که در برخی حوزه‌ها مانند شکل‌گیری «مدینه‌النبی» و پیشرفت اسلام در عصر پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله شاهد بهترین رویدادها و جریان‌هاست، بدترین جریان‌ها و رخدادها را نیز شاهد بود که به شدت جامعه اسلامی را آزار می‌داد؛ از جمله انحراف مسیر امامت و غصب حق علی علیه السلام که بر اساس دستور خداوند در غدیر به امام داده شد.^۲ علی علیه السلام بارها به حدیث غدیر «مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَهَذَا عَلِيٌّ مَوْلَاهُ»^۳ برای خلافت خود احتجاج نمود؛ مثلاً ایشان پس از رحلت رسول‌الله صلی الله علیه و آله در جمع مهاجران و انصار خطاب به ابوبکر فرمود: «يَا مَعْشَرَ الْمُسْلِمِينَ وَ الْمُهَاجِرِينَ وَ الْأَنْصَارِ أَنْتُمْ كُمْ اللَّهُ أَسْمِعْتُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَقُولُ يَوْمَ غَدِيرِ حُمٍّ كَذَا وَ كَذَا...؟»^۴ ای جماعت مسلمان و مهاجران و انصار، شما را به خداوند سوگند می‌دهم آیا شما شنیدید که رسول خدا صلی الله علیه و آله در روز غدیر خم چنین و چنان گفت؟». سپس حضرت ماجرای غدیر را به تفصیل بیان کردند.

از دیگر رخدادها آزاردهنده برای جامعه اسلامی، هجوم به خانه فاطمه زهرا علیها السلام است؛ هجوم به خانه فاطمه علیها السلام پس از واقعه سقیفه و با هدف بیعت‌گرفتن از امام علی علیه السلام برای خلافت ابوبکر رخ داد^۵ که به شهادت فاطمه علیها السلام انجامید.^۶ این فاجعه بدترین ظلمی بود که برای فاطمه زهرا علیها السلام و امام علی علیه السلام رخ داد؛ از این رو حضرت زهرا علیها السلام از آن با عنوان ظلم بزرگ یاد کردند و به

1. http://www.imam-khomeini.ir/fa/c75_20849.

۲. «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلِّغْتَ رِسَالَتَهُ» (مانده: ۶۷)؛ نیز ر.ک: سیدمحمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۶، ص ۴۲؛ ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۵، ص ۲.

۳. احمد بن علی طبرسی، الإحتجاج علی أهل اللجاج، ج ۱، ص ۶۰؛ شیخ مفید، الأمالی، ص ۵۸.

۴. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۲۸، ص ۲۷۲.

۵. ابن قتیبه دینوری، الامامة و السياسة، ج ۱، ص ۳۰-۳۱.

۶. محمد بن جریر طبری امامی، دلائل الامامة، ص ۱۳۴.

ظالمان هشدار دادند که عذاب الهی در کمین شماست. حضرت در خطبه فدکیه می‌فرماید: «فَعَيْنِ اللَّهِ مَا تَفْعَلُونَ» و به این آیه قرآن استناد نمود: «وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ؛^۱ آنها که ستم کردند، به زودی می‌دانند که بازگشت‌شان به کجاست».

فاطمه زهرا علیها السلام و روش‌های مقاومت و مبارزه با ظلم

بی‌تردید برای مقاومت در عرصه‌های مختلف، ابزار و شیوه‌ای خاص نیاز است؛ چنان‌که در جنگ نظامی، فنون و ابزار جنگی مهم‌ترین ابزار به شمار می‌آید. حضرت زهرا علیها السلام با توجه به شرایط زمان و مکان، ابزار خاصی را به کار بردند که در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود.

۱. روش تبلیغ چهره‌به‌چهره

یکی از روش‌های مبارزه فاطمه زهرا علیها السلام برای دفاع از ولایت، رفتن به در خانه‌های انصار و مهاجران برای آگاهی‌بخشی و برگرداندن حق به صاحب اصلی بود. ایشان در کنار علی علیه السلام به همراه فرزندان (حسن و حسین علیهما السلام) پس از رحلت رسول خدا صلی الله علیه و آله به در خانه‌های مهاجران و انصار می‌رفتند و از نزدیک به آنان درباره غصب خلافت هشدار می‌دادند.^۲ امام خمینی رحمته الله می‌فرماید:

حضرت زهرا علیها السلام در راه بازپس گرفتن حق مسلم خلافت ولی‌الله فی‌الارض علی علیه السلام از هیچ کوششی دریغ نکرد و حتی حضرت علی علیه السلام ایشان را به اصرار بر مرکبی می‌نشانند و شبانه به در خانه انصار می‌برد و فاطمه علیها السلام با یادآوری گفتار و کردار رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره علی علیه السلام، ایشان را به شأن و قدر والای وی برای خلافت مسلمین متذکر می‌شد؛ ولی چه سود که در جواب می‌شنید: "ای دختر رسول خدا، ما با ابوبکر بیعت کرده‌ایم و اگر شوهر و پسرعموی تو زودتر از آن نزد ما آمده بود، با دیگری بیعت نمی‌کردیم."^۳

۲. روش عاطفی

از دیگر روش‌های فاطمه علیها السلام برای بیداری امت اسلامی و مقابله با ظالمان، به‌کارگیری شیوه عاطفی بود؛ یعنی ایشان شب‌ها و روزها در سوگ و فراق رسول اعظم صلی الله علیه و آله گریه می‌کردند. اندوه

۱. شعرا: ۲۲۷.

۲. سلیم بن قیس هلالی، کتاب سلیم بن قیس، ص ۱۵۳.

3. http://www.imam-khomeini.ir/fa/c75_20849.

حضرت زهرای علیها السلام تنها مسئله‌ای عاطفی نبود که فرزندی در سوگ پدر داشته باشد که البته ارزشمند است، بلکه اوج معرفت او در برابر شأن و منزلت پیامبر صلی الله علیه و آله و دفاع از ولایت بود که مبادا مردم بعد از پیامبر صلی الله علیه و آله سخنان ایشان را فراموش کنند و به آنچه او سفارش کرده بود، عمل نکنند.^۱ این اقدام در نشان دادن مظلومیت علی علیه السلام و یادآوری بیعت غدیر خم بسیار تأثیرگذار بود؛ همچنین این حرکت سبب افشاشدن ماهیت منافقان می‌شد و ظالم‌بودن آنها را نشان می‌داد؛ در نتیجه امکان ایجاد جریانی برای مقابله با ستمگران بر اساس فطرت ظلم‌ناپذیر انسان فراهم آمد. حضرت فاطمه علیها السلام تا حدی در این کار استقامت ورزید که سران حکومت احساس خطر کردند و تلاش خود را در مقابله با این حرکت به کار بستند. آنان ابتدا با بهانه‌های واهی چون سلب آسایش و آرامش فکری به دلیل صدای گریه، سعی در خاموش کردن حضرت فاطمه علیها السلام داشتند؛ ولی باز هم آن بانوی مظلوم به گریه خویش ادامه داد تا آنکه حضرت علی علیه السلام اتاکی برای آن حضرت در بیرون از مدینه بنا کرد تا در آن به گریه نشیند.^۲

۳. روش سخنرانی و تبیین

یکی از روش‌های مقاومت فاطمه زهرای علیها السلام، استفاده از عنصر سخن بود؛ ایشان با استفاده از زمان و مکان مناسب با ایراد سخنرانی - از جمله خطبه فدکیه - به تبیین جایگاه امامت، حقانیت و مظلومیت امام علی علیه السلام و سرزنش انصار و مهاجران پرداخت. در پی غضب «فدک»، با جمعی از زنان به سمت مسجد مدینه حرکت کردند؛ در حالی که ابوبکر با عمر و جمعی از مهاجر و انصار در آنجا حاضر بودند. این رفتار با وجود اینکه به دنبال غضب «فدک» صورت گرفت و ظاهراً حرکتی اقتصادی بود، با دقت در زمینه‌های ایراد خطبه و همچنین متن خطبه، اهداف خلیفه از غضب «فدک» و نگرش آنها به «فدک» را می‌توان دریافت.

در ادامه به چند محور مهم از خطبه‌ها و گفتگوی حضرت زهرای علیها السلام با انصار و مهاجر اشاره می‌شود.

۱-۳. تبیین امامت به عنوان سازمان سیاسی

حضرت زهرای علیها السلام در خطبه فدکیه به فلسفه احکام و امامت پرداخت که امامت جایگاه بس سترگ

۱. عذرا انصاری، جلوه‌های رفتاری حضرت زهرای علیها السلام، ص ۷۸.

۲. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۱۸۱.

و بلندی است که جز اهل بیت علیهم‌السلام شایسته این مقام نیست؛ زیرا اهل بیت علیهم‌السلام محور هم‌افزایی جهان اسلام و نظم‌بخش جامعه اسلامی است. حضرت زهرا علیها‌السلام در واقع فلسفه و ضرورت امامت و سازمان سیاسی اسلام را بیان می‌کند که این مقام از آن اهل بیت علیهم‌السلام است: «جَعَلَ اللهُ طَاعَتَنَا نِظَامًا لِلْمَلَّةِ وَ إِمَامَتَنَا أَمَانًا مِنَ الْفُرْقَةِ»^۱ خداوند اطاعت از ما را باعث نظام ملت اسلام و "امامت" ما را موجب ایمنی از تفرقه و پراکندگی قرار داد؛ یعنی اطاعت از ما اهل بیت، نظم‌دهنده ملت و امامت برای ایجاد وحدت و دوری از تفرقه و پراکندگی است. بر این اساس مشخص می‌شود از منظر ایشان، نظام سیاسی اسلام نظامی است که در رأس آن جانشین پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم قرار می‌گیرد و این جانشینی متعلق به مولای متقیان و فرزندان ایشان است؛ همان‌گونه که امام حسین علیه‌السلام در برابر یزید فرمود خلافت از آن آل محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم است.^۲

۲-۳. تبیین جایگاه علی علیه‌السلام

حضرت زهرا علیها‌السلام در فرازی از خطبه خود ضمن ستایش امام علی علیه‌السلام و میزان تأثیرگذاری ایشان در صیانت از اسلام، عمق معرفت خود به امام معصوم را نشان می‌دهد:

كَلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِلْحَزْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ أَوْ نَجَمَ قَرْنُ الشَّيْطَانِ أَوْ فَعَزَتْ فَاغْرَزَتْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قَذْفَ آخَاهُ فِي لَهَوَاتِهَا فَلَا يَنْكِفِي حَتَّى يَطَّأ جَنَاحَهَا بِأُخْمَصِهِ وَ يُخَمِدَ لَهَا بِسَيْفِهِ مَكْدُودًا فِي ذَاتِ اللَّهِ مُجْتَهِدًا فِي أَمْرِ اللَّهِ قَرِيبًا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ سَيِّدًا فِي أَوْلِيَاءِ اللَّهِ مُشْتَرًّا نَاصِحًا مُجِدِّدًا كَادِحًا لَا تَأْخُذُهُ فِي اللَّهِ لَوْمَةٌ لَائِمٌ؛^۳

هرگاه آتش جنگ برافروختند، خدا خاموش می‌کرد؛ یا هر هنگام که شاخ شیطان نمایان شد یا شخصی با هیبت و ترسناک ظاهر می‌شد (مانند اژدهایی ترسناک که دهان باز می‌کند) رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم برادرش علی بن ابی طالب علیه‌السلام را در کام اژدها برای مقابله با آن می‌افکند و او هم باز نمی‌گشت، مگر آنکه مشرکان را به‌طور کامل نابود می‌کرد و آتش (کفر یا خیانت) آنها را با شمشیرش خاموش می‌کرد. امیرالمؤمنین در اوج استواری و ایستادگی در راه خدا، اهل جهاد و تلاش در مسیر الهی و نزدیک و خویشاوند رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم سید و بزرگی از اولیاست، همواره

۱. احمد بن علی طبرسی، الإحتجاج علی أهل اللجاج، ج ۱، ص ۹۹.

۲. ابومخنف کوفی، وقعة الطف، ص ۱۰۷.

۳. احمد بن علی طبرسی، الإحتجاج علی أهل اللجاج، ج ۱، ص ۱۰۱.

آماده حرکت و تلاش، نصیحت کننده و تلاش کننده در راه خداست که در راه خدا از سرزنش ملامت کنندگان ابایی ندارد.

۳-۳. تبیین حقانیت و اولویت امام علی علیه السلام برای خلافت

حضرت زهرا علیها السلام بعد از بیان جایگاه امامت و حقانیت امام برای خلافت، به سرزنش مهاجر و انصار می پردازد که چرا علی علیه السلام را از آن دور کردید و عهدشکنی نمودید: «وَأَبْعَدْتُمْ مَنْ هُوَ أَحَقُّ بِالْبَيْتِ وَالْقَبْضِ»؛^۱ کسی که از همه برای زعامت و اداره امور مسلمین شایسته تر بود، دور کردید؛ چراکه «عَلَى مَعْرِفَةِ مِثِّي بِالْحَدَلَةِ الَّتِي خَاَمَرْتُكُمْ»^۲. با اینکه به خوبی می دانم ترک یاری حق با گوشت و پوست شما آمیخته است: «وَالْعُدْرَةَ الَّتِي اسْتَشَعَرْتُهَا قُلُوبُكُمْ»^۳؛ همچنین عهدشکنی، قلب شما را فرا گرفته است. حضرت در انتهای خطبه، به مهاجران و انصار می فرماید: «این چه سکوتی است که در مقابل از دست رفتن حق من روا می دارید؟! این چه تغافل است که در برابر ستمی که بر من وارد شده است نشان می دهید؟».

۴. روش مبارزه سلبی

در پی شکل گیری جریان غضب ولایت، هجوم به خانه فاطمه زهرا علیها السلام و غضب فدک، حضرت به شدت از خلفا ناراضی بود؛ زیرا بزرگ ترین ظلمی بود که بر اهل بیت علیهم السلام روا داشته شد و این ظلم به گونه ای بود که خلیفه اول در لحظه های پایانی عمر گفت: «کاش حرمت خانه فاطمه را پاس می داشتم و فرمان حمله به آن را صادر نمی کردم».^۴ حضرت زهرا علیها السلام ضمن اینکه بارها نارضایتی خود از خلفا را اعلام نمود، خطاب به ابوبکر فرمودند: «به خدا سوگند در هر نمازی که بخوانم، تو را نفرین می کنم».^۵

بر این اساس غاصبان خلافت و فدک با کوچک انگاری اقدامات خصمانه خود، از در سازش با حضرت فاطمه علیها السلام در آمدند و به واسطه علی علیه السلام، اجازه ملاقات با حضرت و طلب

۱. احمد بن علی طبرسی، الإحتجاج علی أهل اللجاج، ج ۱، ص ۱۰۴.

۲. محمد بن جریر طبری آملی، دلائل الإمامة، ص ۱۲۱.

۳. احمد بن علی طبرسی، الإحتجاج علی أهل اللجاج، ج ۱، ص ۱۰۴.

۴. ابن قتیبه دینوری، الامامة والسیاسة، ج ۱، ص ۳۱.

۵. همان.

حلالیت از او را کردند؛ اما آن بانوی مقاوم، خط بطلان بر هرگونه سازش با آن حاکمان ستم کشید و اجازه ملاقات نداد و با اصرار همسر مظلومش، فقط اجازه ورود به منزل را داد و خود به آنان پشت کرده و نارضایتی‌اش از سیاست‌های جابرانه آنها را به‌صراحت ابراز نمود.^۱

۵. روش سیاسی

یکی از روش‌های مبارزه فاطمه زهرا علیهاالسلام علیه حکمرانان، تدوین وصیت‌نامه الهی - سیاسی بود؛ وصیت‌نامه‌ای که جهان اسلام را با دو پرسش بنیادی و چالش‌آفرین روبرو کرد: حضور نیافتن خلفا در تشییع جنازه و مخفی بودن قبر فاطمه زهرا علیهاالسلام.

حضرت زهرا علیهاالسلام به امام علی علیه‌السلام وصیت کرد:

اَوْصِيكَ أَنْ لَا يَشْهَدَ أَحَدٌ جَنَازَتِي مِنْ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ ظَلَمُونِي وَ أَخَذُوا حَقِّي فَإِنَّهُمْ أَعْدَائِي
وَ أَعْدَاءُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ وَ أَنْ لَا يُصَلِّيَ عَلَيَّ أَحَدٌ مِنْهُمْ وَ لَا مِنْ أَتْبَاعِهِمْ وَ اذْفَنِي فِي اللَّيْلِ
إِذَا هَدَّاتِ الْعُيُونُ وَ نَامَتِ الْأَبْصَارُ؛^۲

ای علی، تو را وصیت می‌کنم هیچ‌یک از آنان که به من ظلم روا داشتند و حق مرا غصب کردند، نباید در تشییع جنازه من شرکت کنند؛ زیرا آنها دشمنان من و دشمنان رسول خدا هستند. و اجازه نده که فردی از آنها و پیروانشان بر من نماز بگذارد. مرا شب دفن کن، آن هنگام که چشم‌ها آرام گرفته و دیده‌ها به خواب فرورفته باشند.

همچنین وصیت کرد:

همانا من تو را وصیت می‌کنم که غسل و کفن کردن مرا کسی غیر از تو انجام ندهد و وقتی وفات کردم، مرا شب دفن کن و هیچ‌کس را خبر نکن و ابوبکر و عمر را نیز مطلع نساز و تو را سوگند می‌دهم به حق رسول خدا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ که ابوبکر و عمر بر جنازه من نماز نخوانند.^۳

گفتنی است این اقدام حضرت حتی در همان زمان اثر خود را گذاشت؛ زیرا در همان زمان مردم خود را ملامت می‌کردند؛ چنانچه در تاریخ آمده است:

فَضَّحَ النَّاسُ وَ لَامَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا، وَ قَالُوا: لَمْ يُخَلَّفْ نَبِيُّكُمْ فِيكُمْ إِلَّا بِنْتًا وَاحِدَةً، تَمُوتُ وَ

۱. محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۳، ص ۱۷۹.

۲. محمد بن فتال نیشابوری، روضة الواعظین و بصيرة المتعظین، ج ۱، ص ۱۵۱.

۳. همان.

تُدْفَنُ وَ لَمْ تَحْضُرُوا وَفَاتَهَا وَ لَا دَفْنَهَا وَ لَا الصَّلَاةَ عَلَيْهَا! بَلْ وَ لَمْ تَعْرِفُوا قَبْرَهَا!^۱
مردم گریستند و یکدیگر را ملامت کردند. با هم می گفتند: پیامبر تنها یک دختر از خود باقی گذاشت، او از دنیا رفت و به خاک سپرده شد و شما نه در مرگ و نه در نماز و نه در دفنش حاضر بودید، حتی قبر او را نمی شناسید.

سخن آخر

حقیقت این است که حضرت زهرا علیها السلام برای دفاع از «حق ولایت» و نیز «حقیقت عظیم ولایت»، مصایب، نامهربانی و ستم‌های زیادی را تحمل کرد و در این راه فدا شد؛ همچنان که رهبر فرزانه انقلاب می فرماید:

حضرت زهرا علیها السلام جانش را فدا می کند برای اینکه حکومت به نااهل نرسد. اگر فاطمه زهرا، زن امیرالمؤمنین هم نبود، قضیه همین بود؛ از شوهرش دفاع نمی کرد، از زمامدار به حق دفاع می کرد. مسئله زن و شوهری نیست، مسئله دختر عمو پسر عمویی نیست، مسئله دوستی و رفاقت نیست، مسئله وظیفه است، مسئله هدف است ... نمی گوید من حالا باردار هستم، مصلحت نیست در اُفتم، بماند چند روز دیگر آتششان فروکش کند؛ بماند شاید من فارغ بشوم بعد بروم به میدانشان ... آن پشت در آمدن، آن سقط شدن محسن شش ماهه، آن بازو بندی از ورم بر بازو، آن مقاومت عظیم که منجر می شود به اینکه دختر پیغمبر را بزنند ... همه نقشه‌ها را نقش بر آب می کند.^۲

کتاب نامه

قرآن کریم.

۱. ابن طیفور، ابی الفضل احمد بن ابی طاهر، بلاغات النساء، قم: منشورات مکتبه بصیرتی، [بی تا].

۲. ابن قتیبة الدینوری، ابو محمد عبدالله بن مسلم، الامامة و السياسة، بیروت: دار النشر: دار الکتب العلمیة، ۱۴۱۸ ق.

۱. محمد بن جریر طبری آملی، دلائل الإمامة، ص ۱۳۶.

2. <https://farsi.khamenei.ir/others-note?id=54664>.

روش‌شناسی مقاومت در خوانش و سیره سیاسی فاطمه زهرا علیهاالسلام ■ ۴۵

۳. ابومخنف کوفی، لوط بن یحیی، وقعة الطفّ، محقق/ مصحح: محمدهادی یوسفی غروی، چ ۳، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۱۷ ق.
۴. انصاری، عذرا، جلوه‌های رفتاری حضرت زهرا علیهاالسلام، قم: بوستان کتاب، ۱۳۷۲.
۵. طباطبایی، سیدمحمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، چ ۲، بیروت: مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۰ ق.
۶. طبرسی، احمد بن علی، الإحتجاج علی أهل اللجاج، مصحح: محمدباقر خراسان، مشهد: نشر مرتضی، ۱۴۰۳ ق.
۷. طبری آملی صغیر، محمد بن جریر بن رستم، دلائل الإمامة، قم: مؤسسه البعثة، ۱۴۱۳ ق.
۸. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، مصحح: علی اکبر غفاری، چ ۴، تهران: دار الکتب الإسلامیة، ۱۴۰۷ ق.
۹. مفید، محمد بن محمد، الامالی، مصحح: حسین استادولی و علی اکبر غفاری، قم: کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ ق.
۱۰. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، چ ۱۰، تهران: دار الکتب الإسلامیة، ۱۳۷۱.
۱۱. هلالی، سلیم بن قیس، کتاب سلیم بن قیس، تحقیق: محمدباقر انصاری، قم: الهادی، ۱۴۰۵ ق.

12. <http://www.imam-khomeini.ir>

حضرت زهرا علیها السلام و زنان مدینه

حجت الاسلام والمسلمین محمدحسین افشاری کرمانی*

اشاره

خطبه حضرت زهرا علیها السلام در میان زنان مدینه که از آن به «خطبه عیادت» نیز تعبیر می‌شود، یکی از مهم‌ترین و اثرگذارترین سخنرانی‌ها در تاریخ اسلام است. این خطبه که در زمان کشاکش غصب خلافت امیرالمؤمنین علی علیه السلام بیان شده است، نکات بسیار مهمی را داراست که باید به طور خاص مورد بررسی قرار گیرد. سوئد بن غفله می‌گوید پس از آنکه زنان سخنان فاطمه علیها السلام را برای مردان خود بازگو کردند، دسته‌ای از مردان برای عذرخواهی نزد فاطمه زهرا علیها السلام آمدند و به بهانه اینکه با ابوبکر بیعت کرده‌اند و به لحاظ شرعی نمی‌توانند بیعت خود را بشکنند، از کمک به ایشان و یاری رساندن در احیای خلافت امیرالمؤمنین علیه السلام خود را معذور دانستند. حضرت زهرا علیها السلام پس از شنیدن سخنان آنان، آنها را از خود دور کرد و بیان داشتند: «با من سخن نگویند که عذرخواهی شما غیرصادقانه است»^۱ و «هیچ بهانه‌ای برای دفاع نکردن از حق نخواهید داشت و در قبال فجایعی که در آینده پیش خواهد آمد، مسئولید»^۲.

بررسی این خطبه به روشن شدن بینش حضرت زهرا علیها السلام در برابر جامعه اسلامی و نقش زنان در آن کمک می‌کند و می‌تواند درس‌های ارزشمندی برای نسل‌های امروز و فردا به همراه داشته باشد.

برخی از پژوهشگران اسلامی، سخنان فاطمه زهرا علیها السلام در جمع زنان مدینه را دارای فصاحت

* دانشجوی دکتری مدیریت راهبردی.

۱. حسینعلی منتظری، خطبه فاطمه زهرا علیها السلام و ماجرای فدک، ص ۴۲۴ - ۴۲۶.

۲. علی کریمی، سیره و سیمای ریحانه پیامبر صلی الله علیه و آله، ص ۷۴۸ - ۷۴۹.

و بلاغتی ستودنی و محتوایی شگفت‌انگیز می‌دانند.^۱ با توجه به شناختی که حضرت فاطمه علیها السلام از تحولات جامعه نوپای اسلامی داشتند، برای تأثیرگذاری بیشتر بر مخاطبان خود که به طور مستقیم زنان مدینه و غیرمستقیم مردان مدینه بودند، از کنش‌های گفتاری متعددی چون کنش اظهاری، عاطفی و ترغیبی در این خطبه استفاده کرده است.^۲ همچنین با بررسی محتوا، این نکته به دست می‌آید که ایشان آگاهی کاملی درباره مسائل و جریان‌های حاکم بر مدینه داشتند.^۳

سند خطبه و شروح آن

خطبه حضرت زهرا علیها السلام در کتاب‌های شیعه و اهل سنت از ائمه معصوم و نیز دیگر افراد روایت شده است.^۴ این خطبه با چند سند نقل شده است^۵ که در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود.

۱. شیخ صدوق در معانی الاخبار این خطبه را به دو طریق، یکی به سندش از امام علی علیه السلام و دیگری از طریق عبدالله بن حسن بن حسن از مادرش فاطمه دختر امام حسین علیه السلام نقل کرده است.^۶

۲. طبری در دلائل الامامة در روایتی از امام صادق علیه السلام از جدش امام سجاد علیه السلام این خطبه را نقل کرده است.^۷

۳. ابن طیفور و ابن ابی‌الحدید از عالمان اهل سنت در کتاب‌های خود بلاغات النساء^۸ و شرح نهج البلاغه^۹ این خطبه را از عطیه کوفی روایت کرده‌اند.

۴. احمد بن علی طبرسی نیز در الاحتجاج به نقل از سونند بن غفلة این خطبه را نقل کرده است.^{۱۰}

۱. همان، ص ۷۳۴.

۲. محبوبه خزاعی و دیگران، «تحلیل خطبه عیادت بر پایه نظریه کنش گفتاری»، ص ۷-۸.

۳. فتحیه فتاحی‌زاده و دیگران، «اسناد و شروح خطبه‌های حضرت زهرا علیها السلام»، ص ۱۷-۱۸.

۴. همان، ص ۱۸.

۵. ناصر مکارم شیرازی، زهرا برترین بانوی جهان، ص ۲۱۵.

۶. شیخ صدوق، معانی الاخبار، ص ۳۵۴-۳۵۶.

۷. محمد بن جریر طبری، دلائل الامامة، ص ۱۲۵.

۸. احمد بن ابی‌طاهر ابن طیفور، بلاغات النساء، ص ۱۹.

۹. ابن ابی‌الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۱۶، ص ۲۳۳.

۱۰. احمد بن علی طبرسی، الاحتجاج، ج ۱، ص ۱۰۸.

همچنین خطبه حضرت زهرا علیها السلام در جمع زنان مدینه، هم به طور مستقل و هم ضمن کتاب‌هایی درباره آن حضرت مورد توجه شارحان و پژوهشگران قرار گرفته است؛ از جمله می‌توان به این موارد اشاره کرد: ملکه اسلام: شرح خطبه فدکیه و خطبه حضرت زهرا علیها السلام در جمع زنان مدینه، نوشته میرزا خلیل کمره‌ای؛ رنج‌نامه کوثر آفرینش: شرح خطبه دوم، عیادت زنان مهاجر و انصار از حضرت زهرا علیها السلام، اثر سید مجتبی برهانی؛ شرح دو خطبه فدکیه و خطبه عیادت حضرت زهرا برترین بانوی جهان، تألیف ناصر مکارم شیرازی.

زمینه‌های اجتماعی و سیاسی خطبه

فضای سیاسی - اجتماعی جزیره العرب در آن روزگار، مبتنی بر نوعی نظام قبیله‌ای بود که اهمیت تعصب قومی - قبیله‌ای در برابر کشف حق و حقیقت دارای برتری بود. در میان قریشیان و در رأس ایشان ابوبکر و عمر، حق علی علیه السلام را در حالی که ایشان مشغول مراسم تدفین رسول خدا صلی الله علیه و آله بودند، غصب کردند و با تطمیع دیگرانی همچون ابوسفیان، توانستند بیشتر قریش را با خود همراه کنند و خلافت را به دست بگیرند. این امر نشان از آن دارد که دیگر قبایل، قدرت رویارویی با قریش را نداشتند.

ابوبکر و عمر قبایل مختلف بیابان‌نشین را که به اجبار شمشیر اسلام آورده بودند، در مدینه جمع کردند و در کنار ایشان نیز افراد تازه‌مسلمان حضور داشتند. طبری در تاریخ طبری، ماوردی شافعی در الحاوی الکبیر و عبدالوهاب نویری در نه‌ایة الأرب می‌نویسند: قبیله اسلم همگی در مدینه گرد آمدند تا با ابوبکر بیعت کنند؛ آن قدر جمعیت زیاد بود که حتی بازارها نیز گنجایش ایشان را نداشت. عمر گفت: قبیله اسلم را که دیدم، یقین به پیروزی پیدا کردم.^۱

در این میان حضرت صدیقه علیها السلام در زمانی کوتاه، بالاترین و بهترین فعالیت سیاسی - اجتماعی در دفاع از ولایت را انجام دادند. حضرت زهرا علیها السلام در جایگاه یک زن از همه مردان زمانش در دفاع از حریم ولایت پیشی گرفت تا نه تنها در اخلاق و عرفان بلکه در فعالیت سیاسی نیز الگوی کاملی برای همه زنان و مردان شیعه و مسلمان باشد. اینکه حضرت دختر پیامبر بود، سبب نشد خود را از صحنه سیاست کنار بکشد و به جریان عبادت فردی بپردازد، بلکه ایشان به خوبی نشان دادند عبادت فردی تا زمانی که بسترهای اصیل سیاسی و اجتماعی بر مدار حق و

۱. محمد بن جریر طبری، تاریخ الطبری، ج ۲، ص ۲۴۴.

حقیقت نباشد، دوامی ندارد، بلکه به انحراف دین منجر می‌شود و آن‌گاه عبادت فردی هم محقق نمی‌شود.

حضرت برای افشای ماهیت انحراف تلاش‌های بسیاری انجام دادند که یکی از این تلاش‌ها بعد از جراحی و هنگامی است که در بستر بیماری قرار گرفته‌اند.

چرا زنان مدینه

یکی از پرسش‌هایی که مطرح می‌شود این است که چرا فاطمه زهرا علیها السلام این مباحث را برای زنان مدینه بیان کردند؟ مگر امکان گفتگوی جمعی این مباحث در مکان‌های عمومی و بین زنان و مردان به طور عمومی وجود نداشت؟ یک پاسخ می‌تواند این باشد که حضرت علیها السلام به ظرفیت سرمایه اجتماعی مهمی همچون زنان توجه کرده‌اند. همان‌طور که امام خمینی علیه السلام فرمودند: «از دامن زن، مرد به معراج می‌رود». بنابراین اصلاح یک خانواده و نیز جامعه یا افساد آن می‌تواند هر دو از زن سرچشمه بگیرد؛ یعنی زن می‌تواند اجتماع را هم به سوی سعادت و رحمت پیش برد و هم به سوی شقاوت و ظلمت.

با بررسی در تاریخ - قبل یا بعد از اسلام - و در دنیای متمدن امروز مشخص می‌شود حجم‌هایی که به سمت زن برای از بین بردن استعدادهای او نشانه رفته است، هرگز متوجه مرد نبوده است؛ چون توانایی زن در تربیت خود و دیگران در کامل شدن و کامل کردن، بالاتر از مرد است.^۱

به بیان دیگر، زنان یکی از مهم‌ترین سرمایه‌های اجتماعی هستند که به طور خاص هم بر خانواده تأثیر خاصی دارند و هم بر جامعه. موضوع سرمایه اجتماعی، مفهومی پیچیده، چندوجهی و بین‌رشته‌ای و همچنین از عناصر مهم پویای نظام اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و تولیدی هر جامعه است که طی دهه‌های اخیر در کنار سرمایه‌های فیزیکی و انسانی مورد توجه جدی قرار گرفته است. همچنین یکی از معیارهای مهم برای سنجش درجه توسعه‌یافتگی یک کشور، میزان اهمیت و اعتباری است که زنان به عنوان نیمی از جمعیت در آن کشور دارند.^۲

۱. فاطمه میرزایی، جمال مستور، ص ۴۹.

۲. ملیحه شیانی و حنان زارع، «وضعیت سرمایه اجتماعی زنان در جامعه کار و تولید»، ص ۴۷۳.

افزون بر اینها، اسلام توجه خاصی به این سرمایه عظیم و گران بها دارد. زن در اسلام افزون بر مسئولیت اداره خانه و تربیت فرزندان که از مهم ترین وظایف اوست، در بسیاری از مسئولیت های اجتماعی با مردان شریک است و انجام این وظیفه خواه و ناخواه او را از حصار خانه به صحنه های اجتماعی می کشاند؛ این مسئله نه تنها با حفظ حجاب و عفاف که از وظایف دیگر اوست منافات ندارد، بلکه او را در بهتر انجام دادن مسئولیت های اجتماعی و سلامت روانی اش یاری می کند.^۱

بنابراین اسلام به زنان اجازه فعالیت داده است؛ اما آنچه مهم است، حفظ شرافت و عفت اوست، نه هم رنگ شدن با زمان و خودباختگی. از نظر اسلام زن می تواند کسب و کار مشروع و معقولی داشته باشد که با اصالت و آبروی او در نظام زندگی معنوی و انسانی سازگار باشد. خداوند در قرآن می فرماید: «وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَ»^۲ برای زن است از آنچه کسب می کند، بهره برد». پس می توان گفت نقش زنان در خانواده و حضور او در آن مؤثر و از اهمیت ویژه ای برخوردار است؛ اما حضور او در جامعه در حد ضرورت و برطرف کردن نیازهای جامعه در حد واجب کفایی و با در نظر گرفتن اصل عفاف بدون اشکال و گاه ضرورت است. رهبر معظم انقلاب درباره حضور زنان در اجتماع می فرماید: «بعضی افراد می کنند، بعضی تفریط می کنند. بعضی می گویند چون فعالیت اجتماعی اجازه نمی دهد به خانه و شوهر و فرزند برسیم، پس فعالیت اجتماعی نباید بکنیم. بعضی می گویند چون خانه و شوهر و فرزند، اجازه نمی دهد فعالیت اجتماعی بکنیم، پس شوهر و فرزند را باید رها کنیم. هر دو غلط است؛ نه این را به خاطر آن، نه آن را به خاطر این نباید از دست داد».^۳

تحلیل محتوای خطبه

آیت الله مکارم شیرازی خطبه حضرت فاطمه علیها السلام بین زنان مدینه را مانند «خطبه فدکیه» دارای

۱. سید احمد فاضلی بیارجمندی، نقش زنان شیعه در عصر امام علی علیه السلام، ص ۲۱۶.

۲. نساء: ۳۲.

۳. سخنرانی در اجتماع زنان خوزستان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰؛ در:

آهنگی رسا و شجاعانه و البته با لحنی غم‌انگیز تر می‌داند.^۱ ایشان در توصیف این خطبه بیان می‌دارند:

اگرچه حضرت فاطمه بسیار مورد ستم واقع شده بود و به خاطر جراحات ناشی از ماجرای هجوم به خانه‌اش در بستر بیماری افتاده بود؛ ولی در این خطبه از حال خودش هیچ نگفت و محور تمام سخنان او غصب خلافت، مظلومیت علی علیه السلام و خطرات آینده این انحراف بزرگ بود و این نشانه ایثار و مقام رضا و تسلیم او در برابر خداوند است.^۲

احمد بن علی طبرسی (از عالمان قرن ششم قمری) در احتجاج نقل می‌کند: «هنگامی که بیماری حضرت زهرا علیها السلام شدت یافت و بر ایشان غلبه کرد، زنان مهاجران و انصار در اطراف او اجتماع نمودند و به حضرتش گفتند: ای دختر رسول خدا، شب را با بیماری چگونه صح کردی؟»؛ آن‌گاه حضرت علیها السلام لب به سخن گشودند و این خطبه فصیح، بلیغ و تبیین‌گر را بیان کردند.^۳

در ادامه حضرت به بیان موضوعاتی می‌پردازند که عبارت‌اند از:

۱. توصیف مردان مدینه (انصار و مهاجر)

حضرت علیها السلام پس از حمد الهی و نفرت از دنیایی که ایشان ساخته‌اند، مردان مدینه را این‌گونه توصیف می‌کنند:

قَالِيَّةٌ لِرِجَالِكُنَّ، لَنَفْثَتُهُمْ بَعْدَ أَنْ عَجَمْتُهُمْ وَ سَنَأْتُهُمْ بَعْدَ أَنْ سَبَرْتُهُمْ، فُقَيْحًا لِفُلُولِ الْحَدِّ وَ اللَّعِبِ بَعْدَ الْجِدِّ وَ قَرَحِ الصَّفَاةِ وَ صَدْعِ الْقَنَاءِ وَ حَظَلِ الْأَرَاءِ وَ زَلَلِ الْأَهْوَاءِ وَ "كِبْسُ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ أَنْ سَخَطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ فِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ"^۴ لَا جَرَمَ لَقَدْ قَلَّدْتُهُمْ رَبَّتْهَا وَ حَمَلْتُهُمْ أَوْقَتَهَا وَ سَنَنْتُ عَلَيْهِمْ عَارَهَا جَدْعًا وَ عَقْرًا وَ بَعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ؛

مردان شما را دشمن می‌شمردم و از آنها بیزارم. آنها را آزمودم و دور افکندم و امتحان کردم و مبعوض داشتم. چقدر زشت است شکسته‌شدن شمشیرها [و سکوت در برابر غاصبان] و

۱. ناصر مکارم شیرازی، زهرا برترین بانوی جهان، ص ۲۱۱.

۲. همان، ص ۲۱۲ - ۲۱۵.

۳. احمد بن علی طبرسی، الاحتجاج، ص ۱۰۸ - ۱۰۹.

۴. مانده: ۸.

بازی کردن بعد از جدّ [و به شوخی گرفتن سرنوشت اسلام و مسلمانان] و کوبیدن بر سنگ [و کار بی حاصل کردن] و شکافته شدن نیزه‌ها [و تسلیم در برابر دشمن] و فساد عقیده و گمراهی افکار و لغزش اراده‌ها و "چه بد اعمالی از پیش برای [معاد] آنها فرستاد، نتیجه آن خشم خداوند بود، و در عذاب [الهی] جاودانه خواهد ماند". و چون چنین دیدم، مسئولیت آن را به گردنشان افکندم و بار سنگین گناه آن را بر دوششان و رهاورد هجومش را بر عهده آنها نهادم. همه این سخنان نشان از ضعف مردان مدینه و عقوبتی دارد که گریبانگیر ایشان در همراهی نکردن با حق و راه هدایت شده است. امکان وقوع این امر در همه زمان‌ها وجود دارد و انسان باید به فکر باشد که در هر برهه‌ای از راه حق دور نشود، وگرنه آنچه از آن نصیبش می‌شود، سختی و گرفتاری در دنیا و آخرت است.

۲. توصیف امیرالمؤمنین علیه السلام

حضرت زهرا علیها السلام در ادامه پرسشی را طرح می‌کنند که مشخص است پاسخ‌نقدان نه از سر بی‌جوابی که به دلیل مشخص بودن جواب آن بود. ایشان بیان می‌دارند: «وَمَا الَّذِي نَقَمُوا مِنْ أَبِي الْحَسَنِ عليه السلام؛ آنها چه ایرادی را بر ابوالحسن علی عليه السلام داشتند؟» پس از این پرسش، حضرت عليها السلام به توصیف کاری می‌پردازد که علی عليه السلام برای اسلام انجام داد: «نَقَمُوا مِنْهُ وَ اللَّهُ نَكِيرٌ سَنِيْفِهِ، وَ قَلَّةٌ مُبَالَا تِهِ بِحَتْفِهِ، وَ شِدَّةٌ وَ طَأْتِهِ، وَ نَكَالٌ وَ قَعْتِهِ، وَ تَن مَرِه فِي ذَاتِ اللَّهِ؛ والله آنها بر شمشیر برنده او ایراد می‌گرفتند و بی‌توجهی در برابر مرگ در میدان نبرد و قدرت او در جنگجویی و ضربات درهم‌شکننده‌اش بر دشمن».

در واقع کجا در دنیا می‌توان مانند علی عليه السلام یافت که ویژگی‌هایی در خود جمع کرده باشد که ظالم از او هراس داشته باشد و مظلوم در سایه‌سار حمایت او آرامش و آسایش را احساس کند. گفتیم که علی، گفت بگو سِرُّ الله گفتیم که به وصفش چه بگویم گفتنا لا حول و لا قوه إلا به الله

بر اساس روایت‌های متعددی که شیعه و اهل سنت نقل کرده‌اند، هنگامی که امام علی عليه السلام در جنگ احد از پیامبر صلی الله علیه و آله دفاع می‌کرد، صدایی از آسمان شنیده شد که می‌فرمود: «لَا سَيْفٌ إِلَّا

ذُو الْفَقَارِ وَ لَا فَتَى إِلَّا عَلِيٌّ؛ شمشیری مگر ذوالفقار و جوانمردی جز علی وجود ندارد^۱. در برخی روایات، گوینده این ندای آسمانی جبرئیل^۲ در بعضی احادیث، فرشته‌ای به نام رضوان^۳ دانسته شده است و در برخی دیگر نام گوینده ذکر نشده است.^۴

۳. توصیف حکومت علوی

حضرت فاطمه علیها السلام در ادامه به مسائلی اشاره می‌کنند که مسلمانان می‌توانستند در حکومت علوی بدان برسند؛ اما به دلیل همراهی نکردن با جبهه حق نتوانستند از آن بهره‌مند شوند. حضرت در بیان این ویژگی‌ها می‌فرماید:

وَ تَاللَّهِ لَوْ مَا لَوْ عَنِ الْمَحَبَّةِ اللَّائِيحَةِ، وَ زَا لَوْ عَنِ قَبُولِ الْحُجَّةِ الْوَاضِحَةِ، لَرَدَّاهُمْ إِلَيْهَا، وَ حَمَلَهُمْ عَلَيْهَا، وَ لَسَارَ بِهِمْ سَبْرًا سُجْحًا، لَا يَكْلُمُ خُشَّاشَةً، وَ لَا يَكِلُّ سَائِرَةً وَ لَا يَمِلُّ رَاكِبَةً؛

[آری] به خدا سوگند [اگر امر خلافت با او بود] هرگاه مردم از جاده حق منحرف می‌شدند و از پذیرش دلیل روشن سر باز می‌زدند، آنها را با نرمی و ملایمت به سوی منزل مقصود سیر می‌داد؛ سیری که هرگز آزاردهنده نبود، نه مرکب ناتوان می‌شد و نه راکب خسته و ملول.

وَ لَا وُرْدَهُمْ مِنْهَا نَمِيرًا صَافٍ يَا رَوِيًّا تَطْفُحُ صَفْتَاهُ وَ لَا يَتَزَنَّقُ جَانِبَاهُ، وَ لَا ضَدْرَهُمْ بَطَانًا وَ نَصَحَ لَهُمْ سِرًّا وَ إِعْلَانًا؛

و سرانجام آنها را به سرچشمه آب زلال و گوارا وارد می‌کرد؛ نه‌ری که دوطرفش مملو از آب بود، آبی که هرگز ناصاف نمی‌شد. سپس آنها را پس از سیرابی کامل باز می‌گرداند و سرانجام او را در پنهان و آشکار خیرخواه خود می‌یافتند.

وَ لَمْ يَكُنْ يَتَحَلَّى مِنَ الدُّنْيَا بَطَائِلَ، وَ لَا يَخْطِي مِنْهَا بِنَائِلَ، غَيْرَ رَيِّ النَّاهِلِ وَ شَبَعَةِ الْكَافِلِ، وَ لَبَّ انْ لَهُمُ الزَّاهِدُ مِنَ الزَّاعِبِ، وَ الضَّادِقُ مِنَ الْكَاذِبِ؛

[آری] او هرگز از دنیا بهره نمی‌گرفت و از آن سودی جز سیراب کردن تشنه‌کامان و سیر نمودن

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۸، ص ۱۱۰.

۲. شیخ صدوق، عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۱، ص ۸۵.

۳. شیخ مفید، الارشاد، ج ۱، ص ۸۷؛ محمد بن احمد فتال نیشابوری، روضة الواعظین، ج ۱، ص ۱۲۸.

۴. شیخ صدوق، علل الشرایع، ج ۱، ص ۷.

گرسنگان نداشت و در اینجا دنیاپرست از زاهد، و راستگو از دروغگو، برای همه آنها روشن می شد.

در ادامه کلام خویش به دو آیه از قرآن کریم اشاره می کنند؛ چراکه شاید اگر استناد آنها به آیات قرآن باشد، بر اثر نورانیت آن دل ایشان به سوی حق تمایل پیدا کند و بیش از این از راه هدایت که همانا همراهی با اهل بیت علیهم السلام است، دور نشوند. ابتدا آیه ۹۶ سوره «اعراف» را تلاوت می کنند:

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَ اتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ وَ لَكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ؛

و اگر اهل شهرها و آبادی ها ایمان می آوردند و تقوا پیشه می کردند، برکات آسمان و زمین را بر آنها می گشودیم؛ ولی [آنها حق را] تکذیب کردند و ما هم آنان را به کیفر اعمالشان مجازات کردیم.

این آیه دقیقاً حکایت مردم مدینه آن زمان است؛ کسانی که حق را تکذیب کردند و در نتیجه این تکذیب، راه هدایت بدیشان آن گونه که باید باز نماند و هر روز از این راه مستقیم الهی دور شدند. چه خوب آیه ای را حضرت فاطمه علیها السلام تلاوت کردند که نشان می دهد اهل بیت علیهم السلام کسانی هستند که به آیات الهی تسلط دارند و بر اساس ارتباط با ذات الهی، به آینده علم دارند و بر اساس سنن الهی می توانند آینده یک ملت را بر اساس عملکردشان (یعنی مواجهه با حق و باطل) بیان دارند.

آیه دیگری که ایشان تلاوت می کنند، آیه ۵۱ سوره «زمر» است: «وَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْ هَؤُلَاءِ سَيُصِيبُهُمْ سَيِّئَاتٌ مَّا كَسَبُوا وَ مَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ؛ سپس بدی های اعمالشان به آنها رسید و ظالمان این گروه [= اهل مکه] نیز به زودی گرفتار بدی های اعمالی که انجام داده اند خواهند شد و هرگز نمی توانند از چنگال عذاب الهی بگریزند».

۴. ضعف فکری

حضرت زهرا علیها السلام در ادامه با اشاره به نداشتن پشتوانه فکری مردم، بیان می دارند: «أَيَّتْ شِعْرِي؟ إِلَىٰ أَيِّ سِنَادٍ اسْتَدُّوا؟ وَ عَلَىٰ أَيِّ عِمَادٍ اعْتَمَدُوا؟ وَ بِأَيِّ عُرْوَةٍ تَمَسَّكُوا؟ وَ عَلَىٰ أَيِّ ذُرِّيَّةٍ أَقْدِمُوا وَ احْتَنَكُوا؟؛ ای کاش می دانستم آنها به کدام سند استناد جستند؟ و بر کدام پشتوانه ای اعتماد کردند؟ و به کدام دستاویز محکم چنگ زدند؟ و بر کدامین ذریه جرئت کردند و مسلط شدند؟»

این بخش از کلام حضرت علیه السلام نشان می‌دهد این افراد برای دوری خود از امیرالمؤمنین علیه السلام و همراهی نکردن با ایشان هیچ استناد دینی و نیز عقلانی ندارند؛ چراکه اگر ذره‌ای فهم این اشتباه را داشتند، دست به این کار نمی‌زدند و از همراهی با جبهه حق دوری نمی‌کردند.

۵. به تصویر کشیدن عقوبت

حضرت علیه السلام به بیان عقوبت رفتار باطل آنان اشاره می‌کنند و فرازهایی را بیان می‌دارند که وجود آدمی با شنیدن آن به لرزه می‌افتد؛ به همین دلیل با بازگوکردن این خطبه از سوی زنان برای همسران خویش، چنان ترسی بر وجود ایشان افتاد که برای عذرخواهی به محضر ایشان آمدند؛ ولی اشکال کار این بود که حاضر نشدند دست از بیعت خود با ابوبکر بردارند و به جاده حق و حقیقت برگردند و سرانجام ایشان آن شد که نباید شود.

أَمَّا لَعْمَرِي لَقَدْ لَتَحْتُ، فَنَظَرْتُ رَيْثَمَا تُنْبِئُ، ثُمَّ اخْتَلَبُوا مِلَأُ الْقَعْبِ دَمًا عَيْبُطًا، وَ دُعَاةً مُبِيدًا، هُنَالِكَ يَحْسُرُ الْمُبْطِلُونَ وَ يَعْرِفُ التَّالُونَ غَيْبَ مَا أَسَسَ الْأَوَّلُونَ، ثُمَّ طَيَّبُوا عَنْ دُنْيَاكُمْ أَنْفُسًا وَ أَطْمَنَّتُوا لِلْفِتْنَةِ جَاشًا؛

[بدانید] به جان خودم سوگند، ناچه خلافت باردار شده، منتظر باشید چندان نمی‌گذرد که نوزاد خود را به دنیا می‌آورد [آن‌گاه ببینید چه نوزادی آورده]؛ سپس به جای کاسه شیر، کاسه‌های پر از خون تازه و سم‌کشنده را بدوشید. و آن زمان است که طرفداران باطل گرفتار خسران می‌شوند. آری، سرانجام دنباله‌روان [چشم و گوش بسته و بی‌خبر] عاقبت کاری را که پیشوایان نشان پایه‌گذاری کردند، خواهند فهمید [و با تمام وجودشان آثار شوم آن را لمس می‌کنند]. [بروید] از این پس به دنیای خود دل خوش کنید و از آن راضی و خوشحال باشید؛ ولی برای امتحان و فتنه پراضطرابی که در انتظار شماست، خود را آماده کنید.

وَ أَبْشُرُوا بِسَيْفِ صَارِمٍ، وَ سَطْوَةِ مَعْتَدِ غَاشِمٍ، وَ بَهْرَجِ شَامِلٍ، وَ اسْتِئْثَادِ مِنَ الظَّالِمِينَ يَدْعُ فَيْئَكُمْ زَهِيدًا، وَ جَمْعَكُمْ حَصِيدًا. فَيَا حَسْرَةً لَكُمْ وَ أَنِي بِكُمْ وَ قَدْ عَمِيَتْ عَلَيْكُمْ؟؛

و شادمان باشید به شمشیرهای برنده، سلطه تجاوزگرانی ستمگر و خون‌خوار، هرج و مرجی فراگیر و حکومتی مستبد از ناحیه ظالمان؛ حکومتی که ثروت‌های شما را بر باد می‌دهد و جمعیت شما را درو می‌کند. اسفا بر شما، چگونه امید نجات دارید؛ درحالی که حقیقت بر شما مخفی مانده و از واقعیت‌ها بی‌خبرید؟

کتابنامه

قرآن کریم

۱. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبة الله، شرح نهج البلاغه، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ۱۴۰۴ ق.
۲. ابن طیفور، ابی الفضل احمد بن ابی طاهر، بلاغات النساء، [بی جا]: مکتبه بصیرتی، [بی تا].
۳. خزاعی، محبوبه، حسین خاکپور و ولی الله حسومی، «تحلیل خطبه عیادت حضرت زهرا علیها السلام بر پایه نظریه کنش گفتاری»، فصلنامه تاریخ اسلام، ش ۸۰، ۱۳۹۸ ش.
۴. شیانی، ملیحه و حنان زارع، «وضعیت سرمایه اجتماعی زنان در جامعه کار و تولید»، زن در فرهنگ و هنر، دوره ۷، ش ۴، زمستان ۱۳۹۴.
۵. شیخ صدوق، محمد بن علی، علل الشرایع، قم: کتابفروشی داوری، ۱۳۸۵ ش.
۶. _____، عیون اخبار الرضا علیه السلام، تهران: نشر جهان، ۱۳۷۸ ش.
۷. _____، معانی الاخبار، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۰۳ ق.
۸. طبرسی، احمد بن علی، الإحتجاج علی أهل اللجاج، مشهد: نشر مرتضی، ۱۴۰۳ ق.
۹. طبری آملی صغیر، محمد بن جریر بن رستم، دلائل الامامة، قم: نشر بعثت، ۱۴۱۳ ق.
۱۰. فاضلی بیارجمندی، سیداحمد، نقش زنان شیعه در عصر امام علی علیه السلام، قم: میثم تمار، ۱۳۸۱ ش.
۱۱. فتاحی زاده، فتحیه و محمدرضا رسولی راوندی، «اسناد و شروح خطبه های حضرت زهرا علیها السلام»، فصلنامه تخصصی مطالعات قرآن و حدیث سفینه، ش ۴۵، ۱۳۹۵ ش.
۱۲. فتال نیشابوری، محمد بن احمد، روضة الواعظین و بصیرة المتعظین، قم: رضی، ۱۳۷۵ ش.
۱۳. کرمی فریدنی، علی، سیره و سیمای ریحانه پیامبر صلی الله علیه و آله، قم: دلیل ما، ۱۳۸۰ ش.
۱۴. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، چ ۴، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ ق.
۱۵. مفید، محمد بن محمد، الإرشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، قم: کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ ق.
۱۶. مکارم شیرازی، ناصر، زهرا علیها السلام برترین بانوی جهان، قم: سرور، ۱۳۷۹ ش.

۱۷. منتظری، حسینعلی، شرح خطبه حضرت زهرا علیها السلام و ماجرای فدک، قم: دفتر حضرت آیت‌الله العظمی منتظری، ۱۳۷۴ ش.
۱۸. میرزایی، فاطمه، جمال مستور، قم: ارمان طوبی، ۱۳۹۰.

19. <https://farsi.khamenei.ir>.

دعا در سیره حضرت زهرا علیها السلام

گروه تولید محتوا

اشاره

مورخان معتقدند پیشینه دعا با پیدایش انسان قرین است؛ درحقیقت انسان همواره خود را نیازمند می‌دید و به لحاظ فطری می‌دانست که با مناجات با خالق می‌تواند خود را به ساحل آرامش برساند. دعا در ادیان الهی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ با نگاهی به آیات قرآن به روشنی مشخص می‌شود سیره همه انبیای الهی، دعا و رازونیا با خالق هستی است؛ چنان‌که حضرت آدم علیه السلام خطاب به خداوند عرضه داشت: «رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ»^۱ و نیز حضرت موسی علیه السلام به خداوند می‌گوید: «رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ»^۲ پروردگارا، من بر خویشتم ستم کردم، مرا ببخش. پس خدا از او درگذشت که وی آمرزنده مهربان است».

ای هدهد صبا به سبا می‌فرستمت	بنگر که از کجا به کجا می‌فرستمت
حیف است طایری چو تو در خاک‌دانِ غم	زین جا به آشیانِ وفا می‌فرستمت
در راه عشق مرحله قُرب و بُعد نیست	می‌بینمت عیان و دعا می‌فرستمت
هر صبح و شام قافله‌ای از دعای خیر	در صحبتِ شمال و صبا می‌فرستمت
تا لشکرِ غمت نکند مُلکِ دل خراب	جانِ عزیزِ خود به نوا می‌فرستمت
ای غایب از نظر که شدی همنشینِ دل	می‌گویمت دعا و ثنا می‌فرستمت ^۳

۱. اعراف: ۲۳.

۲. قصص: ۱۶.

۳. <https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh90>.

دعا در اصطلاح دینی، به معنای روی آوردن به خداوند و درخواست از او با حالت خضوع است.^۱ این نوشتار به سیره حضرت زهرا علیها السلام درباره دعا می پردازد.

بایستگی و اهمیت دعا

«دعا» در گزاره های اسلامی جایگاه بس بلند و سترگی دارد؛ زیرا دعا، ارتباط عاشقانه انسان با محبوب حقیقی و پیوند باطنی با معشوق ابدی است که حیات روحی، نشاط قلبی، صفای باطنی و سلامت روانی را به همراه دارد؛ از این رو در آیات و روایات بدان تأکید شده است: «وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ».^۲

اهل بیت علیهم السلام نیز افزون بر اینکه خود دعا و مناجات داشتند، به بایستگی دعا تأکید می نمودند و شیعیان را به آن دعوت می کردند. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «الدُّعَاءُ سِلَاحُ الْمُؤْمِنِ، وَ عَمُودُ الدِّينِ وَ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ»؛^۳ دعا سلاح مؤمن، ستون دین و نور آسمانها و زمین است.

حضرت زهرا علیها السلام که از توصیه های وحیانی و نبوی بیشترین بهره را بردند، بین مردم زمانه به «کثیر الدعاء» و «اهل مناجات شبانه» شهرت داشت. اهمیت دعا در خوانش حضرت زهرا علیها السلام به اندازه ای است که به هیچ وجه حاضر نیست آن را با مقولات دنیایی معامله کند. رسول اعظم صلی الله علیه و آله خطاب به دخترش فرمود: «دخترم، آیا دوست داری دعایی به تو بیاموزم که هیچ کس آن را نمی خواند مگر آنکه خواسته های او تحقق پذیرد؟» حضرت زهرا علیها السلام در پاسخ پدر گفت: «يَا أَبَتِ لَهَذَا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الدُّنْيَا؛ پدرجان، چنین دعایی از دنیا و آنچه در آن است، نزد من محبوب تر است».

طفیل هستی عشق اند آدمی و پری ارادتی بنما تا سعادت بیبری^۵

۱. محمد محیی الدین عبدالحمید، التحفة السنیة، ص ۲۵.

۲. «مرا بخوانید تا شما را اجابت کنم؛ درحقیقت کسانی که از پرستش من کبر می ورزند، به زودی خوار در دوزخ درمی آیند» (غافر: ۶۰).

۳. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۴۶۹.

۴. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۹۲، ص ۴۰۵.

۵. دیوان حافظ، غزل ۴۴۳.

تشویق و سفارش به دعا

سنت نبوی و اهل بیت علیهم السلام، تشویق مؤمنان به دعا به درگاه خداوند است؛ از این رو در روایات متعددی از شیعیان خواسته شده در هر حاجتی به درگاه الهی دعا کنند و خواسته خود را هر چند اندک و کوچک باشد، از خداوند بخواهند؛ زیرا حاجت‌های کوچک نیز به دست همان کسی است که حاجت‌های بزرگ به دست اوست.^۱ امام صادق علیه السلام نتیجه فرو بستن دهان از درخواست از خداوند را عدم عطای خداوند به او می‌داند.^۲ با توجه به جایگاه مهم دعا و نیایش در زندگی انسان، حضرت زهرا علیها السلام در کلامی به شخصی توصیه می‌فرماید بسیار دعا کند.^۳ همچنین فاطمه زهرا علیها السلام به امام علی علیه السلام این گونه وصیت نمود:

إِذَا أَنَا مِتُّ فَتَوَلَّ أَنْتَ غُسْلِي وَ جَهْزِي ... فَأَكْتُبُ مِنْ تِلَاوَةِ الْقُرْآنِ وَ الدُّعَاءِ فَإِنَّهَا سَاعَةٌ يَحْتَاجُ الْمَيِّتُ فِيهَا إِلَى أَنْسِ الْأَحْيَاءِ؛^۴

[علی جان] هنگامی که وفات کردم، تو غسل و کفن مرا به عهده گیر .... و زیاد قرآن و دعا بخوان؛ زیرا میت در چنین لحظه‌هایی محتاج انس گرفتن با زندگان است.

حضرت فاطمه علیها السلام در مشکلات زندگی از برخی تقاضای دعا می‌کردند تا از این طریق سریع‌تر و بهتر به اجابت نزدیک شود و دیگران نیز بدان عمل کنند. روزی آن حضرت ضمن «التماس دعاگفتن» به پدر، از او درخواست دعا کرد تا فرزند عزیزش امام حسن علیه السلام که بیمار بود، آرام و قرار یابد؛ بنابراین به رسول خدا صلی الله علیه و آله عرض کرد: «يَا رَسُولَ اللَّهِ اذْعُ اللَّهُ لِي أَنْ يَشْفِيَهُ؛ ای رسول خدا، خداوند را بخوان - و دعا کن - تا فرزندت را شفا دهد».

تأثیر زمان و مکان در استجاب دعا

آنچه در اجابت دعاها و رسیدن به خواسته‌ها تأثیر بسیاری دارد و گاه در ردیف شرایط و آداب دعا قرار می‌گیرد، استفاده از زمان و مکان شایسته هنگام دعاست. حضرت زهرا علیها السلام به برخی زمان‌های خاص برای دعا بیشتر توجه داشت؛ آن بانوی دو عالم درباره زمان دعا و رازونیا به

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ص ۳۰۳، ح ۳۹.

۲. همان، ص ۴۶۶.

۳. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۹، ص ۲۷؛ میرزا حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۲، ص ۳۳۹.

۴. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۹، ص ۲۸.

گونه‌ای بود که همواره به روز جمعه و ساعت‌های پایان روز و هنگام غروب آفتاب آن توجه داشت. حضرت زهرا علیها السلام درباره دعای روز جمعه از رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله نقل فرمود: «إِنَّ فِي الْجُمُعَةِ لَسَاعَةً لَا يُوَافِقُهَا رَجُلٌ مُسْلِمٌ يَسْأَلُ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ فِيهَا خَيْرًا إِلَّا أُغْطِيَ إِيَّاهُ؛^۱ در روز جمعه ساعتی است که هر خواسته خیر و نیکویی در آن ساعت به اجابت می‌رسد». پرسیدم یا رسول‌الله، کدام ساعت است؟ فرمود: آن‌گاه که نصف قرص^۲ خورشید در افق پنهان شود. از آن پس حضرت زهرا علیها السلام در این ساعت از غروب جمعه، در دعا و خیرخواهی مسلمانان همت می‌کرد.

ابن بابویه، مجلسی و دیگران در کتب خود، دعا در غروب جمعه را یکی از آدابی بیان کرده‌اند که حضرت زهرا علیها السلام مقید به آن بودند. آن حضرت تأکید می‌کردند: «در روز جمعه، ساعتی است که اگر هر مسلمانی آن لحظه را دریابد و از خداوند خیری بخواهد، به یقین به او می‌دهد و آن زمان، هنگامی است که نصف خورشید، غروب کرده باشد».^۳

دعا برای دیگران

در سیره حضرت زهرا علیها السلام نقل شده است که ایشان برای دیگران دعا می‌کردند. در ادامه مواردی از این رویکرد را مرور می‌کنیم.

۱. دعا برای همسایگان

یکی از آموزه‌های دینی، دعا برای دیگران است. این بینش و گرایش در سیره و رویکرد حضرت زهرا علیها السلام به خوبی نمایان است. فاطمه علیها السلام هنگام اجابت دعاها و عبادات، نخست دیگران را بر زبان می‌آورد و با مطرح کردن آنان، تقاضای پذیرش دعای خویش را برای امت می‌نمود. امام حسن علیه السلام می‌فرماید: «مادرم فاطمه علیها السلام را در شب جمعه در محراب دیدم که به عبادت ایستاده بود. او همچنان در رکوع بود تا روشنی بامداد برآمد. شنیدم که او برای مردان و زنان مؤمن دعا می‌کرد و آنها را نام می‌برد و برای آنها فراوان دعا می‌کرد؛ درحالی‌که برای خود دعایی نمی‌کرد.

۱. همان، ج ۸۶، ص ۲۷۰.

۲. محمد بن جریر طبری آملی، دلائل الإمامة، ص ۷۱.

۳. شیخ صدوق، معانی الاخبار، ص ۳۹۹.

گفتم: مادر، چرا همان‌گونه که برای دیگران دعا می‌کنی، برای خود دعا نمی‌کنی؟ فرمود: فرزندم، نخست همسایه و سپس [اهل] خانه».^۱

۲. دعا برای شیعیان

حضرت زهرا علیها السلام به بهانه‌های مختلف برای شیعیان دعا می‌کردند و تا پایان عمر به این امر اهمیت می‌دادند. اسماء همسر جعفر طیار گزارش می‌کند که در لحظه‌های پایانی زندگانی حضرت زهرا علیها السلام متوجه آن بزرگ‌زنان عالم بودم. ابتدا غسل کرد و لباس‌ها را تغییر داد و سپس در خانه مشغول رازونیا با خدا شد. جلو رفتم، فاطمه را دیدم که رو به قبله نشسته و دست‌ها را به سوی آسمان برآورده، چنین دعا می‌کند: «الهی وَ سَیِّدِی أَسْأَلُكَ بِالَّذِینِ اضْطَفَّیْتَهُمْ وَ بِبُکَاءِ وَ لَدَى فِی مُفَارَقَتِی أَنْ تُعْفَرَ لِعُضَاةِ شِیعَتِی وَ شِیعَةَ ذُرِّیَّتِی»^۲؛ خداوندا، به حق اولیا و مقربانی که آنها را برگزیدی و به گریه‌های فرزندانم پس از مرگم، از تو می‌خواهم گناه خطاکاران شیعیان و پیروان ما را ببخشی». همان‌طور که از متن این روایت مشخص است، حضرت زهرا علیها السلام برای بخشش گناهان شیعیان، خداوند را به برگزیدگان درگاهش و اشک حسنین علیهما السلام در فراق وفاتشان سوگند می‌دهند و این مسئله نشان‌دهنده توجه فراوان این بانوی بزرگوار به شیعیان و نیز اهتمام فراوان ایشان به دعا برای فرزندان معنوی خویش است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

در روز قیامت از سوی پروردگار ندا می‌رسد ای فاطمه، هر چه می‌خواهی از من درخواست کن تا به تو عطا کنم و تو را خرسند نمایم. فاطمه گوید: خدای من، تو خود آرزویی و فوق آرزو هستی، از تو می‌خواهم که دوستدار من و دوستدار عترتم را به آتش عذاب نکنی. خداوند به او وحی می‌فرماید: ای فاطمه، به عزت و جلال و عظمت مقام سوگند که من دو هزار سال پیش از آنکه آسمان‌ها و زمین را بیافرینم، به خود سوگند خورده‌ام که دوستداران تو و دوستداران عترت را به آتش عذاب نکنم.^۳

۱. شیخ صدوق، علل الشرائع، ج ۱، ص ۱۸۲؛ محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۲۵.

۲. محمد مهدی حائری مازندرانی، کوکب الدرری، ج ۱، ص ۲۵۴؛ به نقل از:

<https://hawzah.net/fa/Magazine/View/89/6777/81058>.

۳. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۲۷، ص ۱۴۰.

ما شبی دست برآریم و دعایی بکنیم   غم هجران تو را چاره ز جایی بکنیم
دل بیمار شد از دست، رفیقان مددی   تا طیبیش به سر آریم و دوائی بکنیم^۱

شرایط اجابت دعا

برای اجابت دعا شرایط متعددی بیان شده است. قرآن پژوهانی مانند علامه طباطبایی معتقدند شرایط اجابت دعا از نظر قرآن در دو امر خلاصه می‌شود. ایشان درخواست حقیقی و واقعی را از جمله شرایط دعا می‌داند و معتقد است اگر کسی دعای غیر حقیقی مانند درخواست محال از خداوند کند، دعایش مستجاب نمی‌شود؛ مانند اینکه کسی از خداوند بخواهد مرده او زنده شود. دومین شرط اجابت دعا را درخواست از عمق جان می‌داند و معتقد است کسی که به زبان از خدا درخواستی می‌کند، اما در دل همه امیدش به امور مادی است، دعای او اجابت نمی‌شود.^۲

شهید مطهری چند شرط برای دعا قائل است:

۱. درخواست واقعی؛ ۲. ایمان و اعتماد به اجابت؛ ۳. مخالف نبودن درخواست با سنن تکوین و تشریح؛ ۴. هماهنگی دیگر شئون زندگی دعاکننده مانند روزی حلال، ظلم نکردن به مردم و...^۳

در مجامع روایی نیز مواردی برای شرایط دعا بیان شده است که عبارت‌اند از:

۱. شناخت خداوند: امام کاظم علیه السلام در پاسخ سؤال‌کننده‌ای درباره اجابت نشدن دعایش، عدم شناخت خدا را علت آن بیان کرده‌اند.^۴
۲. اخلاص: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم اخلاص را از شرایط دعا برمی‌شمرد و از مؤمنان خواسته‌اند هنگام دعا، اخلاص داشته باشند. حضرت زهرا علیها السلام نیز اخلاص در عمل و عبادت را که دعا در

۱. حافظ، غزلیات، غزل ۳۷۷؛ در:

<https://ganjoor.net/hafez/ghazal/sh377>.

۲. سیدمحمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۲، ص ۳۳.

۳. مرتضی مطهری، بیست گفتار، ص ۳۴۱-۳۵۱.

۴. شیخ صدوق، توحید، ص ۲۸۸.

دل آن است، موجب بازشدن درهای رحمت الهی به سوی انسان و قراردادن مصلحت‌های خوب برای او به جهت عمل خالصانه دانسته‌اند.^۱

۳. عمل به وظایف: خداوند وعده داده است که اگر بنده‌ای به وظیفه‌اش عمل کند، او دعایش را اجابت کند.^۲ تبلور عینی و حقیقی اطاعت از خداوند و اطاعت‌پذیری، پایبندی به اوامر و نواهی خداوند است که حضرت زهرا علیها السلام یکی از مصادیق این اوامر و نواهی را، پایبندی به نماز و سستی نکردن در آن می‌دانند. رسول خدا صلی الله علیه و آله تأکید می‌کنند از آثار سستی در نماز و سبک‌شمردن نماز که یکی از مصادیق اطاعت خداوند است، قبول نشدن دعاست.^۳
۴. روزی حلال: رسول خدا صلی الله علیه و آله شرط اجابت را روزی حلال بیان فرموده‌اند.^۴

آداب دعا

برای تقرب بیشتر در دعا و رفع نواقص، آدابی در مجامع روایی آمده است که عالمان علم اخلاق به فراخور اهمیت به برخی از آن آداب اشاره کرده‌اند؛ از جمله:

۱. آداب پیش از دعا: وضوگرفتن، نشستن رو به قبله، خواندن دو رکعت نماز و انجام دادن کاری خیر یا صدقه‌دادن.
  ۲. آداب همراه دعا: شروع با نام خدا، ستایش و ثناگفتن، اعتراف به گناه، درودفرستادن بر محمد و خاندان او و توسل‌جستن به قرآن و پیامبران و اولیا.
- از دیگر آدابی که هنگام دعا کردن باید رعایت شود، عبارت‌اند از: فروتنی و افتادگی، گریستن یا حالت گریه به خود گرفتن، نهانی دعا کردن، با صدای آهسته دعا کردن، بلند کردن دست‌ها، تقاضای زیاد کردن، درخواست کردن از فضل خدا، اظهار کردن نیاز، قاطعیت در دعا، دعای همگانی کردن، زیاد دعا کردن، پافشاری، سه بار گفتن، سجده کردن، خوشبینی به اجابت، آمین گفتن، گفتن «ماشاء الله» و «لا حول و لا قوة الا بالله» و کشیدن دست‌ها به صورت.

۱. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۶۷، ص ۲۴۹.

۲. ابن‌فهد حلی، عدة الداعی، ص ۲۹۲.

۳. میرزا حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۳، ص ۲۳.

۴. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۶۶، ص ۳۱۴.

علامه طباطبایی رحمته الله علیه با تصریح به روایتی از سلمان که از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل می کند بلند کردن دست ها را حالت فقیری می داند که خود را در مقابل توانگری، پست (کوچک) می داند و دست ها را به سوی او بلند کرده است و از او درخواستی می کند.^۱

۳. آداب پس از دعا: سپاس گفتن بعد از اجابت دعا.^۲

با نگاهی به سیره و کلام حضرت زهرا علیها السلام در دعا، درمی یابیم ایشان به اموری مقید بوده اند که به برخی از آنها اشاره می کنیم. از جمله آداب دعا که موجب قبولی و اجابت سریع آن در حق خود انسان می شود، دعا کردن در حق دیگران است؛ همان گونه که در مجامع روایی نقل شده است ائمه علیهم السلام مقید بودند برای دیگران دعا کنند و آن را از جمله آداب و عوامل استجابت سریع دعا درباره خود و موجب دعای ملائک برای انسان می دانستند. حضرت زهرا علیها السلام نیز هنگام دعا کردن، برای دیگران دعا می کردند؛ چنان که در روایت امام حسن علیه السلام بدان اشاره شد.^۳ مجلسی هم در روایتی آورده است که حضرت دست ها را به سوی آسمان بلند کرد و سپس دعا فرمود.^۴ همچنین در دعاهای آن حضرت می بینیم که ابتدا تسبیح و ثنای خداوند می گوید و بر محمد و آل او، ملائک، شهدا و صالحان درود می فرستد.^۵

کتابنامه

قرآن کریم

۱. ابن بابویه، محمد بن علی (شیخ صدوق)، التوحید، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۹۸ ق.
۲. _____، علل الشرائع، ج ۱، قم: کتابفروشی داوری، ۱۳۸۵ ش.
۳. _____، معانی الاخبار، تصحیح علی اکبر غفاری، قم: انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۳۰ ق.

۱. سیدمحمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۲، ص ۴۹.

۲. گروهی از مترجمان، راه روشن: ترجمه محجة البیضاء، ج ۲، ص ۴۱۱-۴۲۸؛ احمد بن محمد مهدی نراقی، معراج السعادة، ص ۸۴۱-۸۴۲.

۳. شیخ صدوق، علل الشرائع، ج ۱، ص ۱۸۲؛ محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۲۵.

۴. محمدباقر مجلسی، بحار الأنوار، ص ۲۱۷، ح ۴۹.

۵. همان، ج ۸۳، ص ۸۵، ح ۱۱.

دعا در سيره حضرت زهرا عليها السلام ■ ۶۷

۴. ابن طاووس، علی بن موسی، جمال الأسبوع بكمال العمل المشروع، قم: دار الرضی، ۱۳۳۰ ق.
  ۵. ابن فهد حلی، احمد بن محمد، عدة الداعی، مصحح: احمد موحدی قمی، قم: دار الكتاب الإسلامی، ۱۴۰۷ ق.
  ۶. حافظ، شمس الدین محمد؛ دیوان حافظ؛ تصحیح خطیب رهبر؛ تهران: نشر صفی علیشاه، ۱۳۸۸ ش.
  ۷. حائری مازندرانی، محمد مهدی، الكوكب الدرّی فی أحوال النبی و البتول و الوصی، قم: الشریف الرضی، ۱۴۱۰ ق.
  ۸. طباطبائی، سید محمد حسین؛ المیزان فی تفسیر القرآن؛ بیروت: مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۰ ق.
  ۹. طبری آملی، محمد بن جریر، دلائل الإمامة، قم: سلمان آزاده، [بی تا].
  ۱۰. عارف، محمد صادق، راه روشن: ترجمه المحجّه البيضاء فی تهذیب الحیاء، مشهد: بنیاد پژوهش های اسلامی، ۱۳۷۳ ش.
  ۱۱. عبدالحمید، محمد محیی الدین، التحفة السنیة، دمشق: دار الفیحاء، ۱۴۱۴ ق.
  ۱۲. کلینی، محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ مصحح: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی؛ تهران: دار الکتب العلمیه، ۱۴۰۷ ق.
  ۱۳. مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار، محقق/ مصحح: جمعی از محققان، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
  ۱۴. مطهری، مرتضی؛ بیست گفتار؛ ج ۲، تهران: صدرا، ۱۳۸۱ ش.
  ۱۵. نراقی، احمد بن محمد مهدی، معراج السعادة، قم: هجرت، ۱۳۷۸ ش.
  ۱۶. نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، قم: مؤسسة آل البيت عليه السلام، ۱۴۰۷ ق.
17. <https://hawzah.net>
18. <https://ganjoor.net>

